

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ**

BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ KOORDİNASYON BİRİMİ

**Cahiliye'den Abbasi Hilafetine Arap Şiiri'nde Türkler
10113**

Tez Projesi, Doktora

SONUÇ RAPORU

Proje Yürütücüsü:

Prof. Dr. Nevzat H. YANIK

Edebiyat Fakültesi/ Arap Dili ve Edebiyatı

Arş. Gör. Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Edebiyat Fakültesi/ Arap Dili ve Edebiyatı

Ocak 2024

ERZURUM

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	3
ABSTRACT	5
1. GİRİŞ	7
2. GENEL BİLGİLER	8
3. MATERYAL VE YÖNTEM	19
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	20
5. REFERANSLAR	21
6. EKLER	47

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

ÖZET
DOKTORA TEZİ
TARİHÎ RİVÂYETLER VE ŞİİR ÖRNEKLERİYLE CÂHİLİYE DÖNEMİNDEN
ABBÂSÎ HİLÂFETİNE ARAP KAYNAKLARINDA TÜRKLER

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK

2023, 283 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK

Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Prof. Dr. Osman DÜZGÜN

Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

Doç. Dr. Mahmut ÜSTÜN

Türkler ve Araplar tarih boyunca coğrafi, jeopolitik, dinî ve stratejik etkenlerin şekillendirdiği ikili ilişkiler ve kültürel bağlar kurmuşlardır. İki millet arasındaki kadîm maziden beslenen bu münâsebetler Arap tarih kaynaklarında Türkler özelinde hatırı sayılır bir yekûn oluşturmuştur. Tarih yazıcılığında Arapların Türklerden önde olmaları Türk tarihinin İslâmiyet öncesi ve sonrası devreleri için ilgili eserleri önemli bir noktaya konumlandırmıştır.

İslâm tarihi kaynakları olarak nitelenen söz konusu eserler telif edildikleri dönemin Araplarına dâir bilgiler sunmakla kalmamış aynı zamanda Müslüman yahut gayri müslim Arapların ilişki içerisinde oldukları diğer milletler hakkında da çeşitli malumâtlar vermiştir. İçeriklerini ele aldıkları dönemlerle ilgili yazılmış şiirlerden iktibaslar yaparak zenginleştiren Arap-İslâm kaynakları, tarih yazıcılığı ve üslup konusunda benimsedikleri usulleri sebebiyle Türklerin tarihi hakkında önemli bilgileri ve edebî vesikaları içeren müracaat kaynakları olma niteliğini kazanmıştır.

Bahse konu kaynaklar mihverinde şekillendirilen bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Arap kaynaklarına göre Türkler konusu işlenmiştir. Kadîm Arapça sözlüklerdeki Türk maddesi karşılığında yapılan açıklamalarda yer alan bilgiler, tarihî ve dinî kaynaklara yapılan atıflar müstakil başlıklar altında incelenmiş ve Türk isminin kökeni, Türklerin tarihî durumları hakkında aktarılan rivâyete dayalı bilgiler, kadîm kaynaklar bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, milattan önce Yemen dolaylarında hüküm sürmüş, safkan Arap soyu olarak nitelenen Kahtanîlere nispet edilen Himyerî hükümdarlığı devrinden başlayarak Câhiliye, Sadru'l-İslâm ve Hulefâ-i Râşidîn dönemlerinin sonuna kadar devam eden süreç tarihî ve edebî kaynaklarda yer alan, Türklerin Arap müteârifesindeki konumu hakkında yorum yapmaya imkân sağlar nitelikteki bilgiler

ekseninde işlenmiştir. Bahse konu dönemlerin edebiyatlarında şiir özelinde Türklüğün izleri sürülmüş ve tespiti yapılan bazı örnekler ilgili bölümde sunulmuştur.

Üçüncü bölümde, Emevî asrının sonuna kadar devam eden zaman diliminde Türkler ve Araplar arasında gerçekleşen temaslar, Mâverâunnehir bölgesinde yer alan Türk yurtlarına düzenlenmiş fetih harekâtı çerçevesinde ele alınmıştır. Türklerle yoğun temâs içerisinde bulundukları Emevî hilâfeti döneminde Arapların gözünde oluşmaya başlayan Türk imajına dair izlenimleri yansıtan, tarih kaynaklarından iktibas edilmiş bilgiler ve dönem şairlerinin şiirlerinden konuya örnek teşkil eden bazı beyitler ilgili bölümde verilmiştir. Dördüncü bölümde, Abbâsî hilâfetinde Türklerin, siyâsî, sosyal ve edebî alanlardaki durumları işlenmiştir. Abbâsî devletinin yönetim kadrolarında önemli yerler edinen Türkler hakkında Arap-İslâm kaynaklarına kaydedilen rivâyetlere dayalı bilgilerin kronolojik bir akış içerisinde sunulması amaçlanmıştır. Dönem şairlerinin Türkler hakkında kaleme aldığı şiirlerinden örnek bazı beyitlerin tarihî kişiliklerin ve olayların işlendiği bölümlerde sunulmasıyla çalışmanın içeriği zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Kaynaklarına Göre Türkler, Tarihî Rivâyetler, Şiir, Câhiliye, Emevî, Abbâsî Dönemleri.

ABSTRACT
DOCTORAL THESIS
TURKS IN ARAB SOURCES FROM THE PERIOD OF JAHİLİYYA TO THE
ABBASI CALIPHATE WITH HISTORICAL NARRATIVES AND POETRY
EXAMPLES

Muhammet Emin UZUNYAYLALI

Advisor: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK
2023, 283 Pages

Jury: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK
Prof. Dr. Ümit KILIÇ
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Prof. Dr. Osman DÜZGÜN
Doç. Dr. Nurullah YILMAZ
Doç. Dr. Mahmut ÜSTÜN

Turks and Arabs have established bilateral relations and cultural ties shaped by geographical, geopolitical, religious and strategic factors throughout history. These relations between the two nations, nourished by the ancient past, have created a considerable amount in Arab historical sources, especially for the Turks. The fact that the Arabs were ahead of the Turks in historiography brought the relevant works to an important point for the pre- and post-Islamic periods of Turkish history.

These works, which are described as sources of Islamic history, not only provide information about the Arabs of the period in which they were written, but also provide various information about other nations with which Muslim or non-Muslim Arabs had relations. Arab-Islamic sources, which enrich their content by quoting poems written about the periods they cover, have also gained the quality of being reference sources containing important information and literary documents about the history of the Turks, due to the methods they adopted in historiography and style.

This study, shaped around the mentioned sources, consists of four parts. In the first part, the subject of Turks according to Arab sources is discussed. The information in the explanations for the Turkish article in the ancient Arabic dictionaries and the references to historical and religious sources are discussed under separate headings, and the information/narrations about the historical situation of the Turks are interpreted in the context of ancient sources. In the second part, the process starting from the Himyarid period, which ruled around Yemen before Christ, and continued until the end of the Jahiliyyah period. Sadru'l-Islam and Hulefâ-i Râşidîn periods, are handled on the basis of information in

historical and literary sources, which will enable us to comment on the situation of the Turks in the Arab world. Traces of Turkishness have been traced in the poems of the above-mentioned periods and some identified examples are presented in the relevant section.

In the third chapter, the contacts between Turks and Arabs in the period until the end of the Umayyad century are discussed, specifically the conquest campaign organized against the Turkish homeland in the Transoxiana region. Information quoted from historical sources and some sample couplets from the poems of the period, reflecting the impressions of the Turkish image that began to form in the eyes of the Arabs during the Umayyad Caliphate period, when they had intense contact with the Turks, are given in the relevant section. In the fourth chapter, the situation of the Turks in the political, social and literary fields in the Abbasid caliphate is discussed. It is aimed to present the narrations/information about the Turks recorded in Arab-Islamic sources and considered important in the relevant period in a chronological order and to examine some sample couplets written by the poets of the period about the Turks with their historical background.

Keywords: Turks According to Arab Sources, Historical Narratives, Poetry, Jahiliyyah, Umayyad, Abbasid periods.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca etkileşim içerisinde oldukları milletlerin hafızalarında olumlu veya olumsuz izler bırakmayı başaran Türk milletinin eski dönemleri daima merak konusu olmuştur. Özellikle İslamlaşmadan önceki tarihlerine dâir sınırlı sayıdaki kitâbeler haricinde kendilerine ait yazılı kaynakları olmayan Türklerin, kimlikleri, millî karakterleri ve tarihî kökleri iletişim içerisinde oldukları milletlerin yazılı tarih kayıtları üzerinden derlenmiştir. Bu milletler arasında Arapların başat bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Kronolojik tarih yazıcılığı ve aktarılan bilgilerin isnâd metoduna göre râvi zinciriyle derlendiği Arap tarih kaynakları, Türklerin İslâmiyet öncesi ve sonrası dönemlerine dair birçok önemli bilgiyi içermektedir. Tarihî vâkıaların aktarıldığı dönemlere ait şiirlerden de yer yer iktibaslar yapmak suretiyle içerikleri zenginleştirilen Arap kaynaklarında, tarih, şiirle harmanlanarak sunulmuş ve hâdiselerin anlaşılabilmesi noktasında edebiyatın işlevselliğini göz ardı etmeyen bir metod, üslup olarak benimsenmiştir.

Toplulukların millet olma yolunda gösterdikleri iradenin temelinde müşterek bir dil, kültür ve geçmiş bakiyesine sahip olmanın ortak payda oluşu hakikatinden hareketle edebiyatın, millî değerlerin tarih boyunca gösterdiği fikrî ve hissî gelişimleri, samimi bir şekilde sonraki kuşaklara aktardığını ve millet olma bilincini perçinleyen temel araçlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Edebiyatın sıkı etkileşim içerisinde olduğu disiplinlerden biri de şüphesiz tarih bilimidir. Olayların doğru ve etraflı bir biçimde anlaşılabilmesi için hâdiseleri ait oldukları zaman, zemin ve şartlar bağlamında objektif olarak değerlendiren tarih ve vâkıaların arka planda kalan taraflarını, toplum üzerindeki etkilerini işleyen edebiyatın birlikte ele alınması gerekir. Zira geçmiş zamanlara ait edebî ürünleri layıkıyla anlayabilmek için o dönemlerin tarihî durumlarının da çok yönlü bilinmesi gerekmektedir. Coğrafi çevre, din, ahlak, hukuk, ekonomi ve güzel sanatlar gibi toplumsal kurumları ve siyasî hayatın genel çerçevesini gösteren tarihî referansları kavramak bu konuda elzemdir.

Bu minvalde şekillendirilen çalışmanın temel kurgusu: Arapların gözünden, din, tarih ve edebiyat kaynakları perspektifinden, şiir örnekleriyle, Câhiliye döneminden Abbâsî hilâfetinin sonuna kadar Türklüğün geçirdiği süreçleri takip etmek ve izlerini sürmektir.

2. GENEL BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP KAYNAKLARINA GÖRE TÜRKLER

Çalışmanın birinci bölümünde Türk isminin etimolojik kökeni hakkında Arapça sözlüklerin yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Türk maddesinde yapılan açıklamalardaki tarihî ve dinî referanslar müstakil başlıklar altında değerlendirilmiştir. İncil ve Tevrat'a yapılan atıflar kendi bağlamlarında, İslâmî kaynakları işaret eden açıklamalarsa Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler ekseninde ele alınmıştır. Hz. İbrahim (as.) ve Türkler arasındaki münâsebet, Türk soyunun Ye'cûc ve Me'cûc ile ilişkilendirilmesi, Zülkarneyn ve Türkler başlıkları, Arap-İslâm ve Türk-İslâm kaynaklarına göre iki açıdan karşılaştırmaya tabi tutulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

CÂHİLİYE DÖNEMİNDE TÜRKLER

Çalışmanın ikinci bölümünde Himyerîler döneminden Hulefâ-i Râşidîn devrinin sonuna kadar devam eden süreçte Türkler konusu işlenmiştir. Himyerî, Câhiliye ve Sadrû'l-İslâm dönemlerinde Türkler hem tarihî hem de edebî açıdan zayıf bir kimlik olarak gözlemlenmiştir. Söz konusu dönemlerde iki milletin yaşadığı uzak coğrafyalar ve dolaylı temaslar dışında herhangi bir etkileşimin bulunmayışı Arapların gözünde Türkleri, yarı meçhul ve daha çok kurgu olarak nitelenebilecek bir imaja büründürmüştür. İlk ilişkiler başlığı altında, Câhiliye öncesi (mö.155- ms.525) devrede Himyerî hâkimiyeti zamanında gerçekleşen Türk-Arap münâsebetleri hakkında ipuçları ve izler taşıyan, sonraki dönemlerde telif edilmiş eserlerde yer alan şiirler aktarılmıştır. Bu şiirler kadîm Türk-Arap ilişkilerini yansıtan en eski tarihî ve edebî vesikalar olarak tespit edilmiştir. Aralarında Câhiliye devri muallakât şairlerinin de bulunduğu farklı isimler tarafından yazılmış bazı şiirlerde görülen Türklere yapılmış atıfların, dönemdeki Arap-Türk ilişkilerini yahut Arapların gözündeki Türk imajını ortaya koymaktan uzak bir perspektif arz ettiği anlaşılmıştır. Türklerin, Araplar tarafından müstakil bir millet olarak tanındığını ifade etmekten öte bir anlam taşımayan bu şiirlerde yer alan Türk algısı, ticârî ve askerî alanlardaki dolaylı temaslar neticesinde şekillenen münâsebetlerin yansıması olarak değerlendirilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEVİLER DÖNEMİNDE TÜRKLER

Üçüncü bölümde Emevîler devrinde Türkler konusu işlenmiştir. Hulefâ-i Râşidin döneminde başlayan fetih hareketlerinin Emevî asrında yoğunluğunu artırması Araplarla, Mâverâunnehir bölgesi Türklerini fiilen karşı karşıya getirmiştir. İki tarafın birbirlerini tanıması açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bu devre sert ve kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Yurtları zapt edilen, yağma ve talan olarak nitelenebilecek düzeyde muamelelere maruz kalan Türklerin, İslâm diniyle doğrudan ilk temasları bu dönemde gerçekleşmiştir. Emevî hilâfeti boyunca Arap milliyetçiliği, devlet politikalarını belirleyen ve toplumu sınıflara bölen hâkim bir role sahip olmuştur. Dolayısıyla İslâmiyeti kabul etmelerine rağmen ikinci sınıf insan muâmelesi gören ve mevâlî olarak nitelenen Türkler ve diğer Arap olmayan milletler topluma adapte olamamış ve bu sosyal durumun bir sonucu olarak mevâlî sınıfının öfkesi Araplara karşı nefret hareketine dönüşmüştür. Bu sebeple “Şuû‘biye” olarak nitelenen milliyetçilik kavramı dönem edebiyatında kendisine yer bulmuş ve Farslar başta olmak üzere diğer Arap olmayan unsurlar Emevî idaresine karşı tepkilerini edebî zeminde dile getirmişlerdir. Türkleri dönemin ilgili edebî faaliyetleri içerisinde aktif bir şekilde görmek mümkün değildir. Emevîler tarafından fitrî yetenekleri sebebiyle asker olarak devşirilen ve hilâfet merkezlerine getirilen Türkler, Arap dilini edebiyat yapacak düzeyde henüz bilmeyişlerinden olsa gerek bu alanda etkin olamamışlardır. Dolayısıyla Türklerin bu dönemde Arap unsuruyla nasıl karşılaştıkları ve neler yaşadıklarının bilinmesi ve Abbâsî hilâfetine giden yoldaki etkin rollerinin anlaşılması açısından özellikle Mâverâunnehir bölgesine düzenlenen akın ve fetihler devrelerindeki hâdiselerin önem arz ettiği anlaşılmış ve bu hâdiseler tarihî referansları bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Fetih harekâtına katılan Arap şairler tarafından Türk yurtları ve Türkler özelinde kaleme alınan şiirlerden bazı örnekler de ilgili bölümde sunulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE TÜRKLER

Dördüncü bölümde Abbâsî hilâfetine Türkler konusu ele alınmıştır. Emevî idaresini kanlı bir ihtilâl ile tasfiye eden ve yönetimi ele geçiren Abbâsîlerin iktidara gelişinde Türkler ve diğer mevâlî sınıf etkin rol oynamışlardır. Mevâlî destekli bir darbe olarak nitelenebilecek Abbâsî ihtilali, Emevî idaresindeki haksız ve yanlış uygulamalarla kutuplaşan toplumun Abbâsoğullarının hilâfet ve yönetimdeki hak taleplerine destek vermesi sonucu

gerçekleştirilmiştir. Türkler, Abbâsî iktidarıyla birlikte özellikle ordu içerisinde etkili konumlar elde etmiştir. İlerleyen yıllarda halifelerin kaderleriyle ilgili hayatî kararlarda belirleyici olacak düzeyde nüfûzunu artıran Türkler, dönem edebiyatında da aktif bir şekilde yer almışlardır. Kimi zaman düşmana karşı zafer kazanan komutanlar olarak medih şiirlerine konu olan kimi zamansa halifelerin azledilmeleri ve öldürülmelerinde oynadıkları rollerden dolayı mersiyelerde yer alan bedduaların muhatabı olan Türkler, dönemin yazınında önemli bir figür olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Arap dilini, devletin resmi yazışmalarını idare edecek düzeyde öğrenen Türklere, devrin ilmî sahalarında da rastlamak mümkündür. Çalışmanın son bölümünde ele alınan bu konular belirlenen genel usûle uygun olarak işlenmiştir. Türkler etrafında şekillenen edebî faaliyetler çalışmanın metodu sebebiyle şiir özelinde düzenlenmiştir. Arap şairler tarafından Türkler hakkında ilgili dönemde kaleme alınan şiirler ve Türk asıllı şairler tarafından muhtelif konularda yazılan bazı örnekler bir bütünlük içerisinde ve tarihî arka planlarına değinilmek suretiyle sunulmuştur.

SONUÇ

Arapların tarih boyunca münasebet içerisinde oldukları, İslamlaşmalarıyla birlikte, toplum değerleri, örf ve âdet konularında müşterek değerler etrafında şekillenmiş sağlam temellere dayalı kültürel bağlarla kader birliği kurdukları başat milletlerden biri de şüphesiz Türklerdir. Bu bağlamda kader birliği ifadesi soyut ve edebî bir kavram olmaktan öte bir bağlama oturmaktadır. Zira iki millet arasındaki derin maziden beslenen bu birliktelik, taraflar açısından kimi zaman coğrafi kimi zamansa jeopolitik ve stratejik etkenlerin alt yapısını oluşturduğu bir düzlemde şekillenmiştir.

Türklerin kadîm tarihleri hakkındaki bilgiler, genelde ikili ilişki içerisinde oldukları farklı milletlerin kaynakları üzerinden derlenmiştir. Bu durumda, Türklerin özellikle eski tarihlerini kayıt altına alma hususunda gösterdikleri ihmallerinin etkisi büyüktür. Araplar ve Türkler arasında tarih boyunca süren ikili ilişkiler, Türklerin tarih yazma noktasındaki eksiklerinin Araplar tarafından telafi edilmesine ve İslâm öncesi ve sonrası devrelere ilişkin, Türkler adına onlar tarafından kaydedilmiş, yazılı bir millî tarih bakiyesi oluşmasına sebep olmuştur. Bahse konu Arap-Türk münâsebetlerin kökleri, Orta Çağ'ın başlarına; hatta milattan önceki dönemlere kadar gitmektedir. Çoğu zaman askerî zeminde kimi zamansa dolaylı ticârî temaslar aracılığıyla gerçekleşen bu ikili ilişkiler dönemlerin siyâsî ve sosyal şartlarına uygun olarak şekillenmiştir.

Türkler ve Araplar arasında savaş meydanlarında başlayan ilk ilişkilerde, ilgili asırlarda toplum ve devlet yapılarında etkin olan askerî feodal sistemlerin etkileri açıkça

görülmektedir. Bu dönemlerin karakteristik özelliğinin bir sonucu olarak Türkler, zaman zaman coğrafi bakımdan yakın oldukları havzalara hâkim Fars menşeli devletler tarafından asker olarak devşirilmiş ve Fars-Arap mücadeleleri esnasında Arapların karşısında dolaylı olarak yer almışlardır. İslâmiyeti kabul edişlerinin ardından ise Türkler, asker kimliklerini korumuş ve hilâfet ordularının en etkin unsurları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkler, İslâm tarihi boyunca Arap ve Fars unsurlara nispetle askerî alanda daha uzun bir dönem etkin olmayı başarmışlardır. Araplar Emevî asrında, Fars unsuru Abbâsî hilâfetinin ilk dönemlerinde, Türkler ise el-Mu'tasım döneminden (m.833-842) başlayarak Osmanlı Devleti'nin yıkılışına (m.1923) kadar devam eden on asrı geçkin süre boyunca İslâm dünyasının hâkim askerî ve idârî gücü olma misyonlarını sürdürmüşlerdir.

Bu minvalde şekillenen Türklerin tarihî serüvenleri hakkında, Arap kaynaklarının neler kaydettiğini görmek için öncelikle ilgili eserlerin, Türk isminin etimolojik kökeni hakkında yaptıkları açıklamaları irdelemek gerekmektedir. Kadîm Arap lügatlarında Türk maddesinin karşılığında verilen bilgiler geneli itibariyle sathî ve sade bir yapı arz etmektedir. Ancak h. XIII. yy.'a gelindiğinde, Türkler hakkındaki bu yüzeysel açıklamaların yerini, daha detaylı ve tarihî referanslarla beslenmiş geniş izahâtlara bıraktığı görülmektedir. Tarihî süreç içerisinde Türklerin, Arap toplumunun sosyal, siyâsî ve idarî yaşamlarında bıraktıkları izlerin bu durumda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Türklerin İslâmiyeti kabullerinden sonraki dönemlerde yazılan Arapça lügatlarda, farklı dönemlerde telif edilen diğer Arap menşeli eserlerden faydalandığı ve yer yer iktibaslar yapıldığı görülmektedir. Bu durum söz konusu eserlerin, Türklerin soyunu hem Hz. İbrahim (as.) hem de Ye'cûc ve Me'cûc ile ilişkilendiren çelişkili bir bağlam kurmalarının da kanımızca alt yapısını oluşturmaktadır.

Hz. İbrahim'in (as.), Türk hakanının kızı olduğu kaynaklarda ifade edilen Kantûra ile evliliği neticesinde Türk ırkıyla bir sıhriyet bağı kurduğu yönündeki açıklamaların akabinde, Türklerin Ye'cûc ve Me'cûc olarak isimlendirilen fesat çıkarıcı kıyamet topluluğuyla aynı soya nispet edilmesi ve onların devamı olarak görülmesi bu tenâkuzlu yapının örneklerinden biridir. Bu ilişkilendirmenin pekiştirilmesi amacıyla ilgili eserlerde nakledilmiş olan, Hz. Ali'ye (kv.) isnad edilen rivâyetlerse, aslında tüm bu iddiaların sağlam bir zemini olmadığının kanıtı olarak değerlendirilmelidir. Zira kendi içerisinde çelişen malumât, kuvvetli ve muteber râvilere nispet edilmek suretiyle güvenilirlik kazanmış olmaz.

Arap-İslâm kaynaklarındaki İsrâiliyât aktarımları ve yer yer hissedilen ırkçı duyguların da etkisiyle şekillenen Türklerin soyu hakkındaki bu bilgilerin birçoğu, aslında Türklerle doğrudan yahut dolaylı olarak ilişkilendirilmesi mümkün olmayan malumâtlardır. Ayrıca Arap tarih kaynaklarının, Batı literatürünün Türklere bakış açısıyla paralellik arz eden

bilgi ve görüşleri aktarması, konunun ilmî olmaktan öte hissî bir kurguya sahip olduğunu da gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra Türklerin İslamlaşmasının m. X. yy'dan sonraya tekâbül etmesinin de bu yüzyıldan önce telif edilen Arap kaynaklarının Türklere karşı takındıkları olumsuz tavrın sebeplerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

Bahse konu tutumu besleyen ve kadîm asırlara kadar uzanan ilk Türk-Arap temasları askerî zeminde gerçekleşmiştir. Yemen'de güney Araplarının kurduğu Himyerî devletinin Tubba' olarak nitelenen hükümdarlarının milattan önceki fetih faaliyetleri Türk yurtlarına kadar ulaşmış ve böylece safkan Araplar olarak nitelenen Kahtânîlerle Türkler ilk defa karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak Kâbe'nin topraklarında bulunması sebebiyle putperestliğin yaygın olduğu devrelerde bile Arapların gözünde cazibe merkezi olma vasfını yitirmeyen, İslâmiyet ve öncesinde de Hanif inancının neşet ettiği bölge olan Hicâz yarımadası sakinleriyle Türklerin tanışıklıkları, Yemen Araplarıyla kurulan söz konusu temaslardan çok daha sonraki dönemlere tekâbül etmektedir.

Bu sebeple, Câhiliye devri Araplarının Türkler hakkındaki müteârifesi zayıftır. Zira döneme hâkim olan baskın ve geleneklerine bağlı toplum yapısı, Hicâz özelinde yaşayan Arapları dışa kapalı bir cemiyet haline getirmiştir. Ayrıca Hicâz'a komşu bölgelerin nüfus dokusunun yarımada topraklarındaki gibi Arap yoğunlukta olması, Câhiliye devri toplumunun farklı milletlerle iletişim kurarak kültür alışverişinde bulunmalarına engel olmuştur. Hicâz bölgesinin tarih boyunca Arap olmayan milletlerin istilâ planlarına münbit bir zemin oluşturmayışına sebep olan coğrafi şartları, bu sosyal yapıyı pekiştirmiş ve eski Arapların farklı milletlerle temasının önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Tarıma elverişsiz araziler ve iklim koşulları Hicâz yarımadasında geçim kaynağı olarak ticarî faaliyetleri ön plana çıkarmış, kadîm ve dinî bir cazibe merkezi olan Kâbe'nin bölgedeki varlığının özellikle hac mevsiminde sağladığı insan hareketliliği de bölgede ticaret için uygun ve verimli bir zemin oluşturmuştur. Hicâzlıları, hâc işlerini organize etmekten kaynaklı olarak diğer Araplara nispetle ön plana çıkaran bu durumun, dışa kapalı bir toplum görüntüsü veren bölge Araplarının dönemdeki vaziyetlerini değiştirmede anlaşılmaktadır. Zira Mekke'ye diğer bölgelerden hâcetmek ve ticaret için gelen toplulukların büyük bir kısmının da yine putperest Araplar olduğu gözlemlenmektedir.

Hicâz özelindeki Câhiliye Araplarının millî hafızalarında farklı ulusların yer edinemeyişlerine ve günün şartlarında onların kamuoyunda belirgin izler bırakarak gündem olamayışlarına, mezkûr durumlar gerekçe olarak gösterilebilir. Dolayısıyla Câhiliye Arapları ve Türkler arasındaki olası münâsebetlerin de bu bağlamda ele alınması, hem Türklerin ilgili devredeki zayıf imajlarının arka planının anlaşılması hem de konunun tutarlı bir zeminde

değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Zira İpek ve Baharat yollarının Suriye havzasındaki kavşaklarında, Hicâz'ın tüccar Araplarının ve Mâverâunnehir Türklerinin yollarının kesişmiş olabileceği ihtimali dışında Araplar ve Türkler arasında Câhiliye döneminde belirgin bir temastan söz etmek neredeyse mümkün değildir. Bu sosyo-kültürel yapının bir sonucu olarak Türkler, dönem edebiyatında da kendilerine belirgin bir yer bulamamışlardır. Câhiliye dönemi yazınının en revaçtaki edebî türü olan şiirlerde rastlanan, Türk isminin geçtiği sınırlı sayıda, tarihî ve edebî olarak tatmin edici düzeyde fikir vermeyen bazı beyitler dışında ilgili devreyi ele alan kaynaklarda Türklükle ilgili farklı herhangi bir ize rastlamak mümkün değildir.

Netice itibariyle Türkler ve Arapların Câhiliye devrinde iki ayrı coğrafyanın ayrı milletleri olarak yaşadıkları, ticarî ilişkiler ve dolaylı temaslar dışında dönem Araplarının zihinlerinde Türklerle ilgili güçlü bir imaj oluşmasını sağlayacak herhangi bir münâsebetin gerçekleşmediği açıktır. Dönem şairlerinin şiirlerinde yer alan Türklerle ilgili söylemlerse şifâhî kültür yoluyla tevârüs edilmiş kulaktan dolma olarak nitelenebilecek söylentilerdir. Şammâh b. Dırrar, el- A‘şâ, Evs b. Hacer, Nâbiğa ez-Zubyâni, Hasan b. Hanzala vb. şairlerin zikrettiği Türk isminin geçtiği ifadeleri de yukarıda değinilen bağlam çerçevesinde şekillenen yarı kurgu bir Türk imajını yansıtmaktadır.

Sayıları az olan söz konusu beyitlerde, Câhiliye Araplarının Türkler hakkında onlara âşına olmayışlarından kaynaklı korku hisleriyle harmanladıkları olumsuz bir algının varlığı da ayrıca göze çarpmaktadır. İki millet arasındaki olası ticarî ilişkilerin bu olumsuz algıyı bir nebze yumuşatmış olması ihtimalini destekleyecek tarihî ve edebî referanslarsa eldeki mevcut bilgilerden yapılan dolaylı çıkarımlar olmaktan öte bir mâhiyete sahip değillerdir.

İslâm dininin zuhûruyla birlikte Hicâz özelindeki Arap toplumunun sosyal yaşantısında belirgin değişim ve dönüşümler meydana gelmeye başlamıştır. Hz. Muhammed'in (sav.) tebliğ faaliyetlerine başlaması Arapların rutin yaşantılarından sıyrılarak dikkatlerini İslâmiyet'e yöneltmelerine ve bu yeni gündeme yoğunlaşmalarına sebep olmuştur. İslâm diniyle birlikte Arap toplumuna giren yeni değer ve düşünceler hayatın tüm alanlarını ve dolayısıyla şiir ve nesrin muhtevalarını da etkilemiştir.

Hicâz Arapları ilk evrede, Hz. Peygamber'e (sav.) inen vahyi, Câhiliye döneminin yerleşik şiir ve şair algısı bağlamında değerlendirmiştir. Ancak ilk dönem muhataplarının Hz. Muhammed'i (sav.) şair, tebliğ ettiği vahyi de şiir olarak niteleyen bu söylem ve tavırlarını, Kur'ân-ı Kerîm kesin bir dille reddetmiştir. Bu durum Sadru'l-İslâm olarak nitelenen ilk İslâmî dönemde, Hz. Peygamber'e (sav.) karşı bir nevi töhmet aracı olarak kullanılan söz

konusu yakıştırmaların toplum nezdinde kötü imajlara dönüşmesine ve dolayısıyla yazın geleneğinin özellikle şiir bağlamında geri planda kalmasına sebep olmuştur.

Muhtelif coğrafi ve toplumsal etkenler sebebiyle Câhiliye devri toplumu hafızası ve edebiyatında kuvvetli bir iz bırakamamış olan Türk kimliğinin, yeni inanç dinamikleriyle şekillenen İslâmî dönemdeyse neredeyse yok olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'in (sav.) vefatına dek İslâm'ın yayılması için verdiği mücadeleler daha çok Hicâz yarımadası özelinde mâkes bulmuş, dolayısıyla ilgili dönemde Araplar ve Türkler arasında doğrudan temaslar gerçekleşmemiştir.

Dönem tarihini ve edebiyatını işleyen kaynakların daha çok Hz. Peygamber'in (sav.) hayatı merkezli hadîseleri esas alması ve Kur'ân-ı Kerîm'in icâz ve belagatiyle diğer edebî türleri gölgede bırakması durumuysa söz konusu devrede Türklere dair edebî ve tarihî işaretlerin az olmasının temel sebeplerini teşkil etmektedir. Ancak Hz. Muhammed'in (sav.) şahsî eşyaları arasında Türk imalatı ürünlerin bulunduğu ve eşlerinden birinin; Mâriye bint Şem'ûn (ra.) Türk asıllı olabileceği yönündeki iddialara dayalı bazı bilgiler de ilgili kaynaklarda yer almaktadır. Söz konusu malumatların yanı sıra Hz. Muhammed'e (sav.) nispet edilen ve Türklerden bahsettiği sıhhat dereceleri farklı bazı hadislerin de bahse konu kaynaklarda yer aldığı görülmektedir.

Hz. Peygamber'in (sav.) İran ve Bizans gibi çağdaşı komşu devletleri stratejik olarak Müslüman toplumuna hedef gösterdiği, Yahudîler hakkında İslâm toplumunu uyardığı ve Hicâz topraklarına uzak bir bölgede olmalarına rağmen Türklerle barış içerisinde yaşamaları noktasında inananlara verdiği tenbihlerini içeren siyâsî ve sosyal muhtevâlî bu hadîsleri, otantik değeri olan farklı hadîs külliyâtlarında mevcuttur. Hz. Muhammed'in (sav.) Orta Doğu'da devlet kuran bir peygamber olması ve iman hâkimiyetine giden yolda attığı adımların doğru anlaşılabilmesi için söz konusu hadîslerinin daha ciddi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in (sav.) hadîslerinde Türkler de dahil olmak üzere adları geçen Rum, İran ve Yahudiler gibi Arap olmayan unsurlar hakkında ifade buyurdıkları, "bir kavmi öven yahut yeren hadîsler uydurmadır." ilkesi bağlamında değerlendirilmiştir. Buna rağmen Hz. Peygamber'e (sav.) nispet edilen, Buhârî ve Müslim gibi büyük hadîs külliyatlarının özellikle '*el-Fiten ve'l-Melâhim*' başlıkları altında derlenen, Türklerden bahsettiği söz konusu hadîsleri şerh edilirken genelde bu ilkeye uyulmamış ve tarih perspektifinden yoksun bir tavır ortaya konularak haksız yakıştırmalarla Türk millî duyguları zedeleyecek düzeyde çıkarımlar ve yorumlar yapılmıştır.

Türkler ve Araplar arasındaki tarihî arka planın bu yaklaşımlarda etkili olduğu açıktır. Özellikle Emevî asrındaki fetih faaliyetleri döneminde yaşanan travmalar ve Abbâsî

hilâfetinde Türklerin yakaladığı yükseliş ve sonrasındaki uzun asırlar boyunca etkili bir temsille İslâm'a hizmet adına ortaya koydukları başarıların, Arap asıllı şârih ve râvilerin duygularına yenilmelerine sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in (sav.) evrensel tebliğ mesajı dikkate alındığında, potansiyel Müslüman adayı bir millet olan Türkler için gelecekte olumsuz etkilere sebep olacak türden sözleri söylemiş yahut imâ etmiş olduğunu iddia etmenin de makul bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. Arap asıllı şârihlerin geleneksel nakil kültürü etrafında şekillendirdikleri yorumları bir kenara bırakıldığında, Türkler özelinde derlenmiş, sıhhat dereceleri birbirinden farklı olan hadislerin genel anlamda; Türk fizyolojisi hakkında tarifler ve âhir zamanda gerçekleşeceği haber verilen birtakım hadiseler hakkında bilgi vermekten öte çıkarımlar yapmaya pek uygun olmayan bir bağlama sahip oldukları gözlemlenmektedir.

Öte yandan söz konusu hadisleri duygusal bir tavırla ele alıp Hz. Peygamber'in (sav.) dolaylı işaretlerle Türklerin gelecekteki durumlarına dair haberler verdiğini iddia eden Türk asıllı yorumcular da mevcuttur. İslâm dininin öngördüğü itidâl prensibi esas alındığında her iki tarafın da bu konuda mübalağa yaptığı anlaşılmaktadır. Zira, Hz. Peygamber'in (sav.) Türkler hakkındaki sözlerinin arka planı, amcasının mâiyetinde gittiği ticârî seferler esnasında Türk tâcirlerle karşılaşmış olabileceği ihtimali çerçevesinde ele alındığında, bahse konu hadislerdeki Türklerle ilgili ifadeler, abartıya gerek kalmadan daha tutarlı bir zeminde değerlendirilebilmektedir.

Türkler ve Araplar arasındaki ticârî münâsebetlerin bu hususta belirleyici olduğunu ispat eden bir diğer kanıt, Hz. Peygamber'in (sav.) kullandığı Türk yapımı kişisel eşyalarıdır. İpek yolunun Taşkent, Semerkant ve Buhara gibi Türk kentlerinden geçerek Akdeniz kıyılarına kadar inmesi, Hindistan'dan başlayan Baharat Yolu'yla oluşturduğu kavşaklarla Hicâz ve Suriye topraklarına kadar uzanması durumu, Hz. Peygamber'in (sav.) kişisel eşyaları arasındaki Türk mamûlu ürünlerin O'na (sav.) nasıl intikal ettiğinin anlaşılmasını sağlamaktadır.

Türklerin savaş aletleri yapımı ve demir işçiliğindeki tarihî tecrübeleri göz önüne alındığında, Hz. Muhammed'in (sav.) Türk yapımı örme zırhı niçin tercih ettiği sorusunun cevabı da daha anlamlı hâle gelmektedir. Türklerin göçebe tabiatlarından kaynaklı olarak bozkırın iklim şartlarına uygun imâl ettikleri kubbeli çadırlarının Araplar tarafından bilinmesi ve Hz. Peygamber'in (sav.) itikâfa Türk çadırında girdiğiyle ilgili rivâyetlerse, İslâmî dönemde Türk ticârî mallarının Hicâz bölgesinde revaç gördüğüne işaret etmenin yanı sıra Türkler ve Hicâz'ın eski Arapları arasındaki ilk temasların ticaret vasıtasıyla gerçekleştiğini de teyit eder niteliktedir.

Türkler, İslâmiyet'i kabullerinden daha sonraki dönemlerde, Türk müellifler tarafından telif edilen tefsirlerde, Tevbe suresi 39. ayette yer alan “*yerinize başka bir millet getirir*” ifadesiyle irtibatlandırılmıştır. Vâni Efendi'nin ‘*Arâisu'l-Kur'ân*’ adlı eserinde açık bir biçimde dile getirdiği bu durum, Türklerin İslâmiyet'i kabulleri sonrasında şekillenen tarihî arka planlarına dayanılarak temellendirilmiştir. Araplar ve diğer Müslüman milletlerin söz konusu ayette ifade edilen ihmalcî tutumları, genel bir ahlaka dönüştürmelerinden dolayı İslâm'ı temsil nimetinden uzaklaştırıldığı bağlamında şekillendirilen bu yorum, Türklerin fitrî savaşçı özelliklerini İslâm dininin cihat ruhuyla harmanlayarak uzun zaman boyunca mücahit ve Müslüman kimlikleriyle dini temsil etmelerinin, ilâhî bir yönlendirme ve kaderin onlara yüklediği bir misyon olduğu bağlamında değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav.) vefatı akabinde Hulefâ-i Râşidîn (ra.) döneminde hızlanan fetih hareketlerinin Arap-Türk münâsebetlerini geliştirdiği söylenemez. Zira dört halife dönemlerindeki askerî harekâtın, Hz. Peygamber'in (sav.) referanslarına göre şekillenen Türk algısına binâen sevk ve idare edilişi, Hz. Ömer (ra.) ve Hz. Osman'ın (ra.) Mâverâunnehir bölgesine yaklaşan İslâm ordularının durumlarından tedirginlik duymalarına ve ilerleyişleri hususunda çekinceli davranmalarına sebep olmuştur. “Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın” hadîsinin âmir hükmünce şekillenen bu kaygılar, dönemin Türk yurtlarında gerçekleşen askerî faaliyetlerini, küçük akınlar ve keşif harekâtı eksenine sınırlayan bir yapıya hasretmiştir.

Emevîler devrinde Muaviye b. Ebî Sufyân'ın sürdürme eğiliminde olduğu Türklerle ilgili bu temkinli siyaset, fethedilen sınır topraklarında Türklerin asayişî bozmaları ve yerli halka sıkıntı çıkarmalarından dolayı yerini fetih karakterli olmayan asayişî sağlama maksatlı askerî operasyonlara bırakmıştır. Tarih kaynaklarından anlaşıldığına göre Türkler ve Araplar arasındaki en yoğun temaslar bu dönemde gerçekleşmiştir. Çetin ve kanlı mücadelelere sahne olan bu devre, her iki tarafın hatıralarında da olumsuz ve unutulmaz izler bırakmıştır.

Emevîler, kuruluş evresinden kaynaklı muhtelif sorunlar sebebiyle söz konusu dönemde Mâverâunnehir topraklarında yeterince etkili olamamışlardır. Ancak fetih ve hâkimiyet kurma devresi olarak nitelenen, Kuteybe b. Müslim ile başlayan dönemde Emevî fetih orduları bölgedeki nüfûzunu artırmış ve Türkler, Arapların en şedid yüzlerini görmüşlerdir. Dönem şiirine de akseden bu durum Türklerin İslâmlaşması sürecinin niçin uzadığının anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Emevî hilâfetinin ırkçı politikaları, fethedilen topraklardaki kimi haksız uygulamaları ve İslâmiyet'i kabul etmiş Arap olmayan milletler hakkındaki şüpheli tavırları, bölgede yaşayan Türklerin, İslâm'a ve Araplara bakış açılarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum,

ilgili dönemde Araplar ve Türkler arasındaki kültürel alışverişi sağlıklı bir biçimde sağlayacak sosyal bir ortamın oluşmamasına da sebep olmuştur.

Bahse konu dönemde Türklerden İslâmiyet’i kabul eden küçük gruplar, askerî yetenekleri sebebiyle hilâfet merkezlerinde de yer almışlardır. Ancak “mevâlî” olarak nitelenen ve Arap olmayan sınıfları ifade eden düşük toplumsal statünün hâkim sosyal ve idârî yapıya etkileri sebebiyle Türkler, Emevî idaresinde etkin bir konum elde edememişlerdir. Bu durumun yansımaları, dönem edebiyatında da gözlemlenmektedir. Akın ve fetih harekâtına katılan Arap şairlerin, ana fikri Türk yurtlarındaki Arap-Türk çarpışmaları olan şiirleri, Arapların ilgili dönemde Türklere bakış açılarını yansıtan önemli edebî argümanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Dönem şiirinde gayr-i müslim ve bozguncu bir topluluk olarak nitelenen Türkler, Mâverâunnehir bölgesindeki Emevî saltanatı ordularının işini, inatçı tutumları ve yurtlarını müdâfaa uğruna gösterdikleri direnç ile zorlaştırmışlardır.

“Şuû‘biye” kavramının Arap edebiyatındaki zeminin de Emevî asrında oluşmaya başladığı görülmektedir. İlgili dönemde, idarecilerin mevâlîye karşı takındığı sert tutumlar, Arap olmayan unsurların önüne set çekmiş ve düşüncelerini açıkça dile getirmekten onları alıkoymuştur. Ancak bütün baskı ve sansüre rağmen partizan bir hareket niteliği taşımaksızın Emevî asrında şiir alanında “şuû‘biyye” gözlemlenmektedir. Sayıları az olmasına rağmen Arap dili ve edebiyatı alanlarına katkı sağlamış Türk asıllı eski Arap şiiri râvileri, filolog, şair ve edipler de bu dönemde kendilerine yer bulmayı başarmışlardır.

Emevî asrında, Arap olmayan toplumsal sınıflar özelinde oluşan gerilim ve öfkenin temel dinamiği olan Arap şovenizmi, Hz. Peygamber’in (sav.) amcası Hz. Abbâs’a (ra.) kendilerini nispet eden Abbâsîlerin, mevâlî destekli kanlı bir darbeye Emevî idaresini tasfiyeleri ve yönetimi ele almalarının da zeminini oluşturmuştur. Meşru bir hilâfetin ikâmesi için halifelik müessesesinin Hz. Peygamber’in (sav.) soyundan gelenlerin eline geçmesi, Arapları Umeyyegoğulları ve Abbasoğulları arasındaki hâkimiyet mücadelesinde, Abbâsoğulları tarafında konumlandırmış ve bu durum, yaklaşık bir asır boyunca Emevî faşizmini bütün unsurlarıyla hisseden mevâlîleri de Abbâsî destekçisi Araplarla aynı noktaya kümelenmiştir.

Basit bir iktidar değişimi olmaktan fazlasını ifade eden Abbâsî ihtilâli, süreç içerisinde, hem devlet nezdinde toplumu oluşturan farklı unsurlara bakış açısını hem de idârî yapıyı değiştirmiştir. Mevâlîlerin hafızasında, Emevî hilâfeti döneminden kalma olumsuz Arap imajını silme çabaları, Abbâsî hilâfetinde, Fars ve Türkler özelinde Arap olmayan unsurların daha imtiyâzlı ve etkin konumlar elde etmelerini sağlamıştır. İdareki İran ekolünün

Abbâsî idaresinden tasfiyesi sonrası bu dönemde Türkler, halifelerin hayatlarıyla ilgili kritik kararlarda belirleyici olacak kadar nüfûzlarını artırmışlardır.

Hilâfet ordusunun komutasını kuşaklar boyunca elinde tutan Türkler, döneminin en geniş kara sınırlarına sahip devletlerinden biri olma niteliğini hâiz Abbâsî hilâfeti bünyesinde İslâm fetih sancağını yeni ufuklara taşımışlardır. Halifelerin en yakınlarında görev alacak kadar devlet bürokrasisinde etkinleşen Türkler, özellikle askerî kanadın en etkili unsuru olmalarından dolayı Abbâsîlerin iç mücadelelerinde de sonucu belirleyen baskın taraf olarak yer almışlardır. Halifelerin azledilmeleri yahut meşruiyetlerinin tanınması noktasında en önemli dayanak ise yine ordu ve idaredeki Türkler olmuştur.

Türklerin Abbâsî hilâfetindeki etkin konumları sebebiyle sosyal ve idarî yapıda ön plana çıkan kimlikleri, dönem şiirine de yansımış ve kimi zaman kahramanlıklarından ötürü methedilen kimi zamansa halifelerin azillerinde ve katledilmelerindeki rolleri sebebiyle yerilen kişiler olarak onlardan kasidelerde ve gazellerde sıkça bahsedilmiştir. el-Mu‘tasım ile başlayan Türk unsurun Abbâsî hilâfetindeki yükselişi daha sonra Fâtımîler, Eyyûbîler, Memlûkler ve emirlik olarak nitelenebilecek İhşîdîler ve Tolunuğulları gibi farklı Müslüman devletlerin kurucu ve idareci unsurlarında da Türklerin yer almasına zemin hazırlamıştır.

Abbâsî hilâfeti sonrasında, kurdukları millî devletlerle tarih sahnesinde yer almaya devam eden Türkler, var oldukları her devrede dünya siyâseti açısından bir denge unsuru olmuşlardır. Allah (cc.) insanlara gönderdiği elçilerini bazı vasıfları sebebiyle birbirlerine üstün kılmıştır. İsrâiloğulları örneğinde olduğu gibi bazı milletleri yahut toplulukları da kendilerine bahşettiği birtakım özel nimetler sebebiyle ötekilerden ayırmıştır. Câhız’ın da ifade ettiği gibi tarih boyunca, Yunanlılar felsefe, Çinliler zanaat, İranlılar siyaset alanındaki yetenekleriyle temâyüz ederek insanlık aleminde imtiyazlı konumlar elde etmeyi başarmışlardır. Arap kaynaklarının da vurguladığı gibi Türkleri, alâmet-i fârikâları olarak diğer milletlerden ayrı bir noktaya konumlandıran ve öne çıkaran en önemli vasıflarıysa, askerî alandaki yetenekleri ve teşkilatçı özellikleri olmuştur.

İslâm dininin cihat anlayışının evrensel ölçekte ve fiilî sahada icra edilmesi için biçilmiş kaftan olarak nitelenebilecek Türklerin bu fitrî yetenekleri, Müslüman olmalarıyla birlikte onları, cihangirlik davası güden kaba bir topluluk olma görünümünden kurtarmıştır. Bu durum Türkleri, İslâm dininin dünyaya duyurulmasının önündeki engelleri kaldıran ve bu yolda mücadele eden bir ülküyle buluşturmuş ve onları inançları sebebiyle emperyal hedefleri, gayr-i ahlâkî ve insanî uygulamaları reddeden seçkin bir zümreye dönüştürmüştür. Müslümanlıkla özdeşleşen ve artık belirli bir bölgeye ve sınırlı bir kimliğe hasredilemeyecek

bir hüviyete bürünen Türklüğün tarihî, coğrafi sınırlarına dar gelmiş ve dünyada Türkler, gayr-i müslimlerle çatışmayı göze alan Müslümanlar olarak tanınmışlardır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

“Tarihî Rivâyetler ve Şiir Örnekleriyle Câhiliye Döneminden Abbâsî Hilâfetine Arap Kaynaklarında Türkler” başlıklı çalışmanın dönem sınırlaması ve metodu belirlenirken daha önce yapılmış olan lisansüstü (doktora) tezler dikkate alınmıştır.

Bunlardan ilki, 1995 yılında, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı’nda Ahmet Savran danışmanlığında Nurullah Yılmaz tarafından yapılan “III.Abbasi Asrında Edebi Çevre (h.334-447/m.945-1055)” adlı çalışmadır. İlgili doktora tezinde bir asırdan uzun bir süreç şiir, nesir ve gramer çalışmaları başlıkları altında genel hatlarıyla incelenmiştir. Çalışmada Abbâsî kültürünün şekillenmesini, daha renkli ve canlı bir çehre kazanmasını sağlayan edebî faaliyetlere değinilmiştir.

Bir diğer doktora tezi, 1997 yılında, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı’nda, Nasuhi Ünal Karaarslan danışmanlığında, Selami Bakırcı tarafından yapılan “IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre (h.447-656/m.1055-1258)” adlı çalışmadır. Tez, IV. Abbâsî asrı olarak kabul edilen dönemi kapsamaktadır. Çalışmada, şiir, nesir, edebî tenkit ve ilmî-edebî çalışmalar başlıkları altında Abbâsîlerin altın çağını yaşadığı iki yüzyıllık devre işlenmiştir.

2001 yılında Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı’nda, Ahmet Savran Danışmanlığında, Sait Uylaş tarafından yapılan “II. Abbâsî Asrı’nda Edebî Çevre (h.232-334/m.847-945)” başlıklı araştırma, çalışmanın şekillenmesinde dikkate alınan bir diğer doktora tezidir. İlgili çalışmada “Birinci Türk Nüfuzu” devresi olarak kabul edilen (h.232-334/847-945) yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık dönem şiir, nesir, dil çalışmaları ve edebî tenkit başlıkları altında irdelenmiştir.

Arap Dili ve Edebiyatı alanında telif edilen doktora çalışmalarının yanı sıra tarih alanında yapılan bazı lisansüstü tezler de çalışmanın içeriği, kaynak erişimi ve metodu açısından belirleyici olmuştur. 1989 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, Doç. Dr. Sabri Hizmetli danışmanlığında, Ekrem Pamukçu tarafından yapılan “Abbâsîlerin İlk Döneminde Siyasi, Askeri ve Kültürel Alanda Türkler (h.132-247/m.749-861)” adlı doktora çalışması söz konusu tezlerin ilkidir. 1996 yılında “Bağdat’ta İlk Türkler” adıyla Kültür Bakanlığı tarafından basılan ilgili eserde kuruluşundan el-Mutevekkil dönemine kadar Abbâsî tarihi işlenmiştir.

2008 yılında Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda İsmet Kayaoğlu danışmanlığında Mehmet Emin Şen tarafından yapılan “Abbâsilerin İkinci Döneminde Siyasî ve Kültürel Alanda Türkler” başlıklı çalışmaysa kendisinden faydalanılan diğer bir doktora tezidir. İlgili çalışmada Abbâsiler döneminde h.232-334/m.847-945 yılları arasında yüzyıl boyunca devam eden “İlk Türk Nüfuzu” devresi tarihî açıdan incelenmiştir.

2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı'nda Ahmet Turan Yüksel danışmanlığında Ali Dadan tarafından yapılan “İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)” başlıklı doktora tezi, çalışmanın şekillenmesinde göz önünde bulundurulmuş bir diğer lisansüstü çalışmadır. 2017 yılında Hikmetevi yayınlarından aynı isimle kitap olarak çıkan ilgili eserde Câhiliye döneminden Emevî hilâfetine sonuna kadar devam eden süreç İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bilgiler ışığında ele alınmıştır.

Söz konusu çalışmalar edebiyat ve tarih alanlarında telif edilmiş, belirli dönemlere münhasır kıymetli içeriklere sahiptirler. “Tarihî Rivâyetler ve Şiir Örnekleriyle Câhiliye Döneminden Abbâsî Hilâfetine Arap Kaynaklarında Türkler” başlıklı çalışma Abbâsiler dönemini ele alan bölüm içeriği açısından mezkûr doktora tezlerinde benzetmekle birlikte usûl bakımından ilgili çalışmalardan ayrılmaktadır. Zira çalışmada uzun bir tarihi sürecin kronolojik olarak Türkler özelinde incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada şiir özelinde edebiyat ve tarih disiplinleri birleştirilmeye çalışılmıştır. Kadim Arap kaynaklarından yapılan iktibaslar redakte edilmiş, harekelenmiş ve Türkçe çevrileriyle birlikte yeniden okuyucuya sunulmuştur. Dinî, tarihî ve edebî referanslar kendi bağlamlarında değerlendirilmeye, çalışmada ele alınan dönemlerse şiir ve nesir örnekleriyle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu tez usûl, üslup ve yapısı gereği hem tarih hem de şiir mihverinde edebiyat disiplinleriyle bağdaşan yönleri olan bir lisansüstü çalışma olarak şekillendirilmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

“Tarihî Rivâyetler ve Şiir Örnekleriyle Câhiliye Döneminden Abbâsî Hilâfetine Arap Kaynaklarında Türkler” başlıklı çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. “Tarihî Rivâyetler ve Şiir Örnekleriyle Arap Kaynaklarında Türkler” başlığı genel bir niteliği hâiz olacağından çalışmaya Câhiliye devrinden Abbâsî hilâfetine sonuna kadar devam eden süreci kapsayan bir dönem sınırlaması getirilmiştir. İlgili devrelerde Türk kimliğinin tarihî çerçevede ve şiirler bağlamında dönemler şeklinde ele alınması temel prensip olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla akışta sık sık tarihî referanslara atıflar yapılmış ve kritik görülen

bilgiler ilgili kaynaklardan iktibas edilerek orijinal Arapça metni ve Türkçe çevrisiyle birlikte sunulmuştur.

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar edebiyat ve tarih alanlarında telif edilmiş, belirli dönemlere münhasır kıymetli içeriklere sahiptirler. Bu proje çalışmasındaysa;

- Uzun bir tarihi sürecin kronolojik olarak Türkler özelinde incelenmesi amaçlanmıştır.
- Şiir özelinde edebiyat ve tarih disiplinleri birleştirilmeye çalışılmıştır.
- Kadim Arap kaynaklarından yapılan iktibaslar redakte edilmiş, harekelenmiş ve Türkçe çevrileriyle birlikte yeniden okuyucuya sunulmuştur.
- Dinî, tarihî ve edebî referanslar kendi bağlamlarında değerlendirilmeye, çalışmada ele alınan dönemlerse şiir ve nesir örnekleriyle zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla bu tez usûl, üslup ve yapısı gereği hem tarih hem de şiir mihverinde edebiyat disiplinleriyle bağdaşan yönleri olan bir lisansüstü çalışma olarak şekillendirilmiştir.

5. REFERANSLAR

Abdullatîf, Abduşşâfi Muhammed, *el-‘Âlemu’l- İslâmî fî ‘Asri’l-Umevî*, Dâru’s-Selâm, Kahire 2008.

‘Adî b. Zeyd, *Dîvânu ‘Adî b. Zeyd*, thk. Muhammed Cabbâr, Vizâretu’s-Sekâfe ve’l- İrşâd, Silsiletu Kutubi’t-Turâs, Bağdat 1965.

‘Advân, Huseyn, *eş-Şi’ru fî Hurâsân mine’l-Feth ilâ Nihâyeti’l-‘Asri’l-Umevî*, Dâru’l-Cîl, Kahire 1989.

Ağarı, Murat, “İslam Coğrafyacılarında Ye’cûc ve Me’cûc Bahsi”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, Bartın 2020, c:7, sayı:2, 2-32.

el-Ahbârî, Ebû Muhammed Ahmed b. A’sem el-Kûfî, *Kitâbu’l-Futûh*, Dâru’l-Edvâ, I-VII, Beyrut 1990.

Aktan, Hamza, “Sihriyet”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 111-112.

Akyürek, Yunus, “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir’in Fethi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2013, c.22, (11) 85-115.

Albayrak, Fatma Köksal, *Kur’ân Işığında Zülkarneyn Kısası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Ali, Cevâd, “Ebû Ya‘kûb el-Hureymî”, *Mecelletu ‘Arabiyye*, Dımaşk 1966, c. IV, 603-670.

Ali b. el-Cehm, *Dîvân*, el-Mecma‘u‘l-‘Alemyi‘l-‘Arabî, Dımaşk 1949.

Aliev, Saleh Muhammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 164-166.

Altungök, Ahmet, *IV. ve VIII. Yüzyıllar Arası Sâsâniler Dönemi Türk- Fars İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2007.

Amasyalı, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, Necm-i İstikbâl Matbaası, I-IV, İstanbul 1911.

Apuhan, Recep Şükrü, *Türklerin Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri (15-18 Kasım Beyrut-Lübnan)*, trc. Ali Çankırlı, Timaş Yayınları, 1994.

Aruçi, Muhammed, “Ülû‘l-Azm”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 294.295.

el-‘Askalânî, Ebu‘l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Fethu‘l-Bâri Şerhu Sahîhi‘l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuâd Abdalbaki, Muhibbuddîn el-Hatîb, el-Matbaa‘tu’s-Selefiyye, I-XIII, Kahire 1960.

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdu‘l-Mevcûd, Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1994.

_____, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, Dâiretu‘l-Meâ‘rif en-Nizâmiyye, I- XVI, Haydarabâd 1907

A‘şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, *Dîvânü‘l- A‘şâ el-Kebîr Meymûn b. Kays*, thk. Muhammed Huseyn, el-Mektebetu’s-Şark li’n-Neşr ve’t-Tevzi‘, Beyrut 1968.

Atalay, Canan, “Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Karaman 2014, (16) (Özel Sayı II), 107-109.

Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Aycan, İrfan, “Mus‘ab b. Zübeyr”, *DİA*, İstanbul 2020, XXXI, 227.

Aydın, Erdoğan, *Nasıl Müslüman Olduk?*, Literatür Yayınları, İstanbul 2018.

Aydın, Mustafa, *Abdullah b. Mübârek*, Siyer Yayınları, İstanbul 2022.

el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *'Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l- Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- 'Arabî , I-XXV, Beyrut tsz.

el-'Azzâvî, Abbâs, *el-Mukaddime li-Kitâb İbn Hassûl*, Belleten, Ankara 1940.

el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, I- XIII, Kâhire 1997.

el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit B. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, thk. Muhammed Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l- Ğarbi'l- İslâmî, I- XVI, Beyrut 2006.

el-Bağdâdî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî *Sûretu'l-'Arz*, terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2021.

Bakırcı, Selami, *IV. Abbâsi Döneminde Edebî Çevre (447-656/ 1055-1258)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum 1997.

Barthold, Vasiliy Viladimiroviç, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, thk. Mehmet Fuat Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.

_____, "Fergâna", *İA*, İstanbul 1940, IV, 560.

el-Basrî, Ebû 'Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî, *et-Tabakât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.

Beck, Ulrike& Wagner, Mayke and others, "The invention of trousers and its likely affiliation with horseback riding and mobility: A case study of late 2nd millennium BC finds from Turfan in eastern Central Asia", *Quaternary International*, October 2014, vol. 348, 224-235.

Behcet, Mucâhid Mustafa, *Dîvânu'l-İmâm Abdillâh b. el-Mubârek*, Dâru'l-Vefâ li't-Tibaa' ve'n-Neşr, el-Mansûra 1989.

el-Belhî, Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil bin Suleymân*, Muessetu't-Tarîhu'l-'Arabî, I-V, Beyrut 2002.

el-Belâzurî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Dâru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut 1996.

_____, *Futûhu'l-Buldân*, Dâr ve Mektebetu Hilâl, Beyrut 1988.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifet-i Ahvâl-i Sâhibi's-Şerîa*, Thk. Abdulmu'ti Emîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 1988.

el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. 'Umer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâs, I-V, Beyrut 1998.

Bilmen, Ahmet Selim, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1975.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, tsz.

Birinci, Ali, "Rıza Nur", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV,65-66.

Boyunağa, Yılmaz, *Türk-İslam Sentezi*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1977.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Komisyon, es-Sultâniyye el-Matbaa'tu'l-Kubrâ el-Emîriyye Bulâk, I-IX, Mısır 2001.

_____, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâiretu'l-Meâ'rifi'l-'Usmâniyye, I-IX, Haydarabâd tsz.

el-Buhturî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî, *Dîvân*, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 2009, I/2022.

Bretschneider, Emil, *Mediaeval Researches From Eastern Asiatic Sources*, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., I-II, London 1967.

Browne, Edward Granville, *A Literary of Persia*, T. F. Unwin, London 1908.

el-Câhiz, Ebû Usmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *Resâilu'l-Câhiz*, thk. Abdusselâm Harun, Mektebetu'l-Hâncî, I-II, Kahire 1964.

_____, *er-Resâilu's-Siyâsiyye*, Dâr ve Mektebetu Hilâl, Beyrut tsz.

_____, *Kitâbu'l-Hayevân*, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, I-VII, Beyrut 2003.

_____, *Kitâbu'l-Biğâl*, Dâru Mektebeti Hilâl, Beyrut 1997.

_____, *el-Mehâsin ve 'l-Ezdâd*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut 2002.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, I-VI, Beyrut 1987.

el-Cevvânî, eş-Şerîf Ebû Ali Muhammed b. Esâ'd, *el-Mukaddimetu'l- Fâdiliyye; Tuhfetun Zarîfetun ve Mukaddemetun Latîfetun ve Hediyyetun Munîfetun fî Usûli'l-Ahsâb ve Fusûli'l-Ensâb*, Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 2005.

el-Cevârî, Ahmed Abdussettâr, *eş-Şi'r fî Bağdâd hatta Nihâyeti'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî*, el-Muessetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâse ve'n-Neşr, Beyrut 2006.

Çerkesşeyhizâde, Halil Hâlid, *Türk ve Arap*, haz. M. Ertuğrul Düздаğ, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2005.

Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997.

Cihan, Cihad, “Türk-Sâsânî Aslerî İttifakları ve Sâsânî Ordusunda Türkler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Hatay 2015, c. 12, (32) 89-107.

Çoşkun, Ahmet “İbn Âşûr, Muhammed Tâhir”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 332-335.

Dadan, Ali, *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.

Dahhâk, Ebu'l-Kâsım (Ebû Muhammed) b. Muzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsîru'd-Dahhâk*, Dâru's-Selâm, I-II, Beyrut 1999.

Danişmend, İsmail Hami, *Türklerle Hind- Avrupalıların Menşe Birliği*, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.

_____, *Garp Menbalarına Göre garp İlminin Kurâ'n-ı Kerîm Hayranlığı*, Hareket Yayınları, İstanbul 1967.

_____, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?* Okat yayınları, İstanbul 1959.

_____, *Tarihi Hakikatler*, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, I-II, İstanbul 1979.

Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arab*, Dâru'l-Meâ'rif, I-X, Mısır 1995.

_____, *el-Asru'l-'Abbâsi el-Evvel*, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 1966.

_____, *el-Asru'l-'Abbâsi es-Sânî*, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 1973.

Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.

_____, *Arap Edebiyatı Tarihi-IV Abbasiler Dönemi (132/750-656-1258)*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2021.

_____, “Ka'b b. Ma'dân”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 4.

Demirci, Mustafa, “İktâ”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 49-52.

_____, “Sevâd”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 576-578.

ed-Demîrî, Ebu'l-Bekâ Kemâluddîn Muhammed b. Mûsâ b. 'Îsâ el-Kâhirî eş-Şâfiî', *Kitabu Hayâti'l-Hayevân*, Dâru'l- Kutubi'l-'İlmiyye, I- VI, Beyrut 2003.

Dilek, İbrahim, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend, *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdulmuni'm 'Âmir, Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Mısır 1960.

ed-Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, Dâru Sâdır, I- VI, Beyrut tsz.

Doğan, Mehmet, *Kur'ân Gölgesinde ve Tarih Önünde Türk*, Emel Yayınları, Ankara 1980.

ed-Dûrî, Abdulazîz, *el-Cuzûru't-Târihiyye li's-Şuû'biyye*, Dâru't-Talîa' li't-Tıbaa' ve'n-Neşr, Beyrut 1981.

Durmuş, İlhami, “Türk Adının Ortaya Çıkışı Anlamı ve Yayılışı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Ankara 2017, c.10, (20) 37-47.

Durmuş, İsmail, “Hureymî”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 385-387.

Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, haz. Zühal Ölmez, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1334, Ankara 2020.

_____, *(Şecere-i Terâkime) Türklerin Soy Kütüğü*, haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser 33, Tercüman Yayınları, İstanbul tsz.

Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *el-İhsân fî Takrîb Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûdî, Muessetu'r-Risâle, I-XVIII, Beyrut 1988.

Ebû Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *Divân*, thk. Muhammed 'Abduh 'Azzâm, Dâru'l-Meâ'rif, I-IV, Kahire 2010.

el-Ekva', İsmail b. Ali, "Neşvân el-Himyerî", *DİA*, 2007, XXXIII, 25-26.

el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Kitâbu Sahîhi ve Daî'fî Suneni Nesâî*, Merkezu Nuri'l-İslâm li-Ebhâsi'l-Kur'ân ve's-Sunne, I-IV, İskenderiyye tsz.

_____, *Kitâbu Sâhîhi'l- Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetih*, el-Mektebetu'l-İslâmî, I-VI, Beyrut tsz.

_____, *es-Silsiletu's-Sahîha ve Şeyu'n min Fıkhihâ ve Fevâidihâ*, Mektebetu'l-Meâ'rif, I-VII, Riyad 1995.

Emin, Ahmed, *Duha'l-İslâm*, Muessetu Hindâvî, Kahire 2012.

el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed, *Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-'Udebâ*, nşr. İbrahim es-Semerrâî, Mektebetu'l-Minâr, Ürdün 1985.

Ergin, Ali Şakir, "İbn Kays er-Rukayyât", *DİA*, İstanbul 1999, XX,108-109.

Ergin, Muharrem, *Orhun Âbideleri*, Hisar Türk ve İslam Klâsikleri Projesi 2003.

el-Eşhebî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Osmân b. Muhammed el-Kelbî, *Dîvânu'l-Ğazzî*, thk. Abdurrezzâk Huseyn, Merkezu Cema'ti'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Turâs, Dubai 2008.

Evs b. Hacer (Hucr), *Dîvânu Evs b. Hacer*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Beyrut, Beyrut 1980.

el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbi'l-Luğa*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arab, I-XV, Beyrut 2001.

el-Fârisî, Ebu'l-Kâsım Zeyd b. Ali, *Şerhu Kitâbi'l-Hamâse li'l-Fârisî maa' Şurûh-i Hamâset-i Ebî Temmâm*, thk. Muhammed Osman Ali, Dâru'l Evzâi', I-III, Beyrut tsz.

Fayda, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.

Fazlıoğlu, Şükran, *Arap Romanında Türkler*, Küre Yayınları, İstanbul 2015.

el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l- Kutubi'l-'İlmiyye, I-IV, Beyrut 2003.

Ferrûh, 'Umer, *Târîhu'l-Fikri'l-'Arabî ilâ Eyyâm İbn Haldûn*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1983.

el-Feyyûmî, Saîd b. Yûsuf (Sa'adya Gaon), *Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabiyye*, haz. Nuh Arslantaş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:112, Din ilimleri Serisi: 18, I-II, İstanbul 2018.

Firdevsî, Ebû-l-Kâsım, *Şahnâme I*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayıncılık, I-II, İstanbul 2013.

_____, *Şahnâme II*, çev. Nimet Yıldırım, Kabalcı Yayınları, I-II, İstanbul 2013.

el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naim el- 'Arkasûsî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 2005.

Goldzier, Ignaz, *Muslim Studies*, ed.S.M. Stern, Almanca aslından tercüme eden: C. R. Barber- S.M. Stern, London 1967.

Gömeç, Saadettin, "Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2004, c.23 (35) 113-121.

Gumilev Lev Nikolaviç, *Eski Türkler*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

Günaltay, M. Şemsettin, "Abbasoğulları İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten*, İstanbul 1942, c.VI, (23-24) 177-205.

Gündüz, Tufan, *Oğuz Kağan Destanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

_____, *Kur'ân ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldular?*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

Güzel, Fatih, “Abbâsî Dönemi Türk Komutanlarından Boğa el-Kebîr'in Askeri ve Siyasi Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2019, c.12, (65), 219-229.

el-Ğazzâlî, Muhammed, *Fıkhu's-Sîre*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2006.

Hafâcî, Muhammed Abdulmunî'm, *Divânu'l- İmâm Ali*, Dâru İbn Zeydûn, Kahire tsz.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdır, I-V, Beyrut 1995.

_____, *Mu'cemu'l-'Udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-VII, Beyrut 1993.

Hamîdullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İmaj Yayınları, I-II, Ankara 2003.

Hamîdullah, Muhammed – Aydın, Mehmet Akif, “Köle”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 246-248.

Hammûd, Sûzî, *ed-Devletu'l-'Abbâsiyye Merâhilu Târihihâ ve Hadâratihâ*, Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye, Beyrut 2010.

el-Hanbelî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zuraî ed-Dımaşkî, *Zâdu'l-Meâ'd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd*, thk. Şuayb el-Arnaûd Abdulkadir el-Arnaûdî, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1998.

Harman, Ömer Faruk, “Ahd-i Atîk”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 494-501.

_____, “Meryem”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 236-242.

_____, “TÜBBA ”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 455-456.

Hasan, İbrahim Hasan, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yayınları, I- II, İstanbul 2011.

el-Hâşimî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Umeyye b. Amr *el-Muhabber*, Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, Beyrut 2009.

el-Hâşimî, Ebû Tâlib Abdumenâf b. Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kureşî, *Dîvân-u Ebî Tâlib 'Ammu'n-Nebî*, thk. Muhammed et-Tûncî, Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, Beyrut 1992.

Hatalmış, Ali, “Sahabîlerin Türkleri Tanımları ve İlişkileri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2019, c.19, (2) 418-440.

Haussig, Hans Wilhelm, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, çev. Müjdat Kayayerli, Ötüken Neşriyat, Ankara 2001.

el-Hemedânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm, *el-Buldân*, thk. Yusuf el-Hâdî, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1996.

el-Himyerî, Neşvân b. Saîd, *Mulûku Himyer ve Ekyâlu'l-Yemen ve Şerhuha el-Musemmâ Hulâsatu's-Sîre el-Câmia'tu lî 'Acâibi Ahbâri Mulûki'l-Himyeriyye*, thk. Ali b. İsmail el-Mueyyed- İsmail b. Ahmed el-Cirâfî, el-Matbaa'tu's-Selefiyye, Kahire 1975.

Humphreys, R. Stephen, *Emevî Devleti'nin Kuruluşu*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Hunkan, Ömer Soner, “Orta Asya'da X-XIII. Yüzyıllarda “Türk” Adı Üzerine Bazı Kayıtlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, Ankara 2005, (2) 5-12.

el-Huşebî, Vâni Efendi Muhammed b. Rüstem, *'Arâisu'l- Kur'ân ve Nefâisu'l- Furkân ve Ferâdisu'l-Cinân*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Müdürlüğü, Koleksiyon adı: Esad Efendi, Demirbaş no: 104, Varak sayısı: 240.

el-Huzâi', Ebû Alî Di'bil b. Alî b. Rezîn, *Dîvân*, thk. Abdussâhib ed-Duceylî el-Hazrecî, Matbaa'tu'l-Âdâb, Necef 1962.

İbn 'Abdirabbih, Ebû Umer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelusî, *el- 'İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l- 'Ilmiyye, I-VIII, Beyrut 1983.

İbnu'l-'Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Huseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî', *Târîhu Dımaşk*, Dâru'l-Fikr, I-LXXX, Dımaşk 1995.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *el- 'İber ve Divânul-Mubtedâ ve'l-*

Haber fî Eyyâmî'l- 'Arab ve'l- 'Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahum min zevi's-Sultânî'l-Ekber, Dâru'l- Fikr, I-VIII, Beyrut 2000.

_____, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şahhâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001

İbn Haldun, *Mukaddime Evrensel ve Toplumsal Bilimlerine Giriş*, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

İbnu'l 'İbrî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Tâciddîn Ehrûn (Hârûn-Aaron) el-Malatî, *Târîhu 'z-Zemân*, trc. el-Ebû İshâk Ermele, el-Mektebetu's-Şarkıyye, Beyrut 1986.

_____, *Târîhu Muhtasaru'd-Duvel*, Dâru'r-Râidi'l-Lubnân, Beyrut 1983.

İncil, 1.Krallar Bölümü, *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.

İhsanoğlu, Ekmelettin – Şeşen, Ramazan, *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul, 2000.

el-İsfehânî, Ebû Abdillâh İmâduddîn Muhammed b. Safiyyiddîn Muhammed b. Hâmid el-Kâtib, *Kitâb-u Devleti's-Selcûk*, thk. Feth b. Alî b. Muhammed el-Bendârî el-İsfehânî, Matbaa'tu'l-Mevsûât, Mısır 1900.

el-İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (el-Ma'rûf bi'l-Kerhî), *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Dâru Sâdır, Beyrut 2004.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen 'İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I-XI, Beyrut 1987.

İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd, *Rihletu İbn Fadlân ilâ Bilâdi't-Turk ve'r-Rûs ve's-Sekâlibe*, Dâru's-Suveydî, Abu Dabi 2003.

İbnu'l-Fârîd, Ebû Hafs (Ebu'l-Kâsım) Şerefuddîn 'Umer b. 'Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî, *Dîvan*, Dâru Sâdır, Beyrut, tsz.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn 'Umer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî', *Tefsîru'l- Kur'âni'l- 'Azîm*, Dâru Taybe, I-VIII, Riyad 1999.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- 'Arabî, I-XIV, Beyrut 1988.

İbnu'l- 'İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâûdî, Dâru İbn Kesîr, I-XI, Dimaşk 1986.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Muğnî*, thk. Abdulkadir 'Atâ vd., Mektebetu'l-Kâhire, I-X, Kahire 1969.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe b. Muslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's- Şua'râ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l- Meâ'rif ,I-II, Kahire 1982.

_____, *Kitâbu'l-Meâ'rif*, thk. Servet 'Ukkâşe, el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kuttâb, Kahire 1996.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Ruveyfî, *Lisânu'l- 'Arab*, Dâru Sâdır, I-XV, Beyrut tsz.

_____, *Kitâbu Muhtasari Târîh-i Dimaşk libni 'Asâkir*, thk. Rûhiyye en-Nahhâs, Dâru'l-Fikr, I-XXIX, Dimaşk 1984.

İbn Munebbih, Vehb, *Kitâbu't-Ticân fî Mulûki Himyer*, thk. Merkezu'd-Dirâse ve'l- Ebhâs el-Yemeniyye, San'a 1979.

İbnu'l-Mu'tezz, Ebu'l-'Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer el-Mutevekkil-'Alellâh el-'Abbâsî, *Tabakâtu's-Şua'râ*, thk. Abdussettâr Ahmed, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 1981.

en-Nâblusî, Abdulğani b. İsmâîl b. Abdilğani b. İsmâîl, *Dîvân*, byy., tsz.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâkub İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997.

İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *en-Nucûmu 'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve Kâhira*, Dâru'l-Kutub, I-XVI, Mısır 1963.

İbnu't-Tiktakâ, Ebû Ca'fer Safiyyuddîn (Celâluddîn) Muhammed b. Alî b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî, *el-Fahrî fî Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, thk. Abdulkâdir Muhammed, Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, Beyrut 1997.

el-Kâdî, Nu'mân Abdulmuteâl, *Şi'ru'l-Futûhi'l-İslâmiyye fî Sadri'l-İslâm*, Mektebetu-s-Sekâfe, Kahire 2005.

Kafkasyalı, Ali, *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, I-V, Erzurum 2002.

_____, *İran Coğrafyasında Türkler*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2011.

_____, “Alevi, Sünni, Şii Olmak Tefrika unsuru olmamalı”, *Korkut Ata*, Osmaniye 2022, yıl:9, s.9, 3-6.

Kalfât, Nahle, *Târîhu Mulûki'l-Muslimin munzu Şurûki Şemsi'r-Risaleti'n-Nebeviyye ile'l-Cîli'l-Hâdir*, Matbaa'tu'l-Edebiyye, Beyrut 1891.

Kallek, Cengiz, “SÂ’”, *DİA*, İstanbul 2008, XXV, 317-319.

Kandemir, M. Yaşar, “Ka'bu'l- Ahbâr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV,1-3.

_____, “Ebû Mûsâ el-Eş'arî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 190-192.

Karakurt, Deniz, *Türk Söylence Sözlüğü (Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü)*, e-kitap, Türkiye 2011.

Karaman, Hayrettin- vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-V, Ankara 2009.

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Luğâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun- Ziya Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

_____, *Dîvânu Luğâti't-Türk*, çev. Seçkin Erdi-Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

el-Kastallânî, Ebu'l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdu’s-Sârî li-Şerh-i Sâhîhi’l-Buhârî*, el-Matbaa‘tu’l-Kubrâ, I-X, Mısır 1944.

el-Kaysî, Nurî Hammûdî, “Dîvânu Mâlik b. Reyb”, *Mecelletu Mahtûtâtî’l-‘Arabî*, tsz., c.15 (1) 53-114.

el-Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd, *Âsâru’l-Bilâd ve Ahbâru’l-‘İbâd*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *Sahîh-u Sunen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebetu’l-Meâ‘rif, I-IV, Riyad 1997.

el-Kelbî, Ebu’l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr el-Kûfî, *Ensâbu’l-Hayl fî’l-Câhiliyye ve’l-İslâm ve Ahbâruha*, thk. Hâtim Sâlih ed-Zâmin, Dâru’l-Beşâir, Dımaşk 2003.

Kılıç, Hulusi, “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 459.

Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.

Kırkpınar, Mahmut, “Abbasîler Dönemi Türklerin Siyasî Faaliyetleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, I-IV, Ankara 2002.

el-Kisâî, Muhammed b. Abdillâh, *Kisâsu’l-Enbiyâ*, Matbaa‘tu Berîl (Braille), I-II, Leiden 1922.

Kitapçı, Zekerîya, *Hiz. Peygamber’in Hadîslerinde Türkler*, Alya Yayınları, I-II, İstanbul 2019.

_____, *Mukaddes Çevreler ve Eski Hilâfet Ülkelerindeki Türk Hatunları*, Dizgi Yayınevi, Konya 1996.

_____, *Ortadoğu’da İlk Türk Askerî Varlığının Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

_____, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilâfet Ülkeleri*, Yedi Kubbe Yayınları, Konya 2004.

_____, *et-Turk fî Muellefâtî’l-Câhiz ve Mekânetuhum fî’t-Târîhi’l-İslâmî hatta Evâsidi’l-Karnî’s-Sâlis el-Hicrî*, Dâru’s-Sekâfe, Beyrut 1972.

_____, *Abbâsi Hilâfetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Konya 1994.

_____, “Müslüman Arapları Türk Yurtlarını Fethe Zorlayan Amiller”, *Diyanet Dergisi*, 1979, c. XVIII, (6) 325-342.

_____, “Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslâmiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarları (Emeviler Devri)”, *Belleten*, Aralık 1987, Cilt: 51, (201), 1139-1208.

Koçak, İnci, “Selçuklu Türklerine Yazılmış Bazı Arapça Şiirler”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Ankara 1988, c. XXXII, (1-2) 141-155.

Konukçu, Enver, “Heyâtıla Hükümdarı Tarhan Nizek”, *Academic Platform Journal of Islamic Research*, 2020, c.4, (2) 158-169.

Koyuncu, Mevlüt, “Velîd I”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 30-31.

Kucur, Sadi S., “İbn Hassûl”, *DİA*, İstanbul 1999, XX, 29.

el-Kudsî, Ebû Hamîd Muhibbuddîn Muhammed b. Halîl eş-Şâfiî, *Duvelu'l-İslâmî's-Şerîfe el-Behiyye ve Zikru mâ Zahara lî min Hikemillâhi'l- Hafîyye fî Celbi Tâifeti'l-Etrâk ile'd-Diyâri'l-Mısriyye*, thk. Subhî Lebîb-Ulrich Harman, Dâru'n-Neşr, Beyrut 1997.

el-Kuraşî, Ebu Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb, *Cemheretu Eşâ'ri'l-'Arab fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Nahdatu Mısır, Gize 1981.

Kurt, Hasan, “Mâveraünnehir'e İslâm'ın Girişi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, (IV)279-289.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyinu limâ Tezammenehu mine's-Sunneti ve Âyi'l- Kur'ân*, Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, I-XXIV, Beyrut 2006.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim, *Sahîh-u Muslim*, Dâru Taybe, I-II, Riyad 2006.

Kutlu, Sönmez, *Türk Müslümanlığı Üzerine Hanefilik-Maturidilik-Yesevîlik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

Kutluer, İlhan, “Belhî, Ebû Zeyd”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 412-414.

Kutne, Sâbit, *Dîvân*, thk. Mâcid b. Ahmed es-Semerrâî, el-Bağdâdî, Vizâretu's-Sekâfe, Bağdat 1968.

Küçük, Cevdet, “Danişmend, İsmail Hamî”, *DİA*, VIII/465-467.

Küçükaşçı, Mustafa S., “Erken Dönem Arap İslam Edebiyatında Türk Tasavvuru”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2002, c.XI, 7-29.

Küçük, Raşit, “Abdullah b. Mübârek”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 122-124.

Lâşîn, Mûsa Şâhîn, *Ezvâcu'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem*, Mektebetu'l-Meâ'rif, Riyad 1987.

Lewick, T., “Kazwini”, *The Encyclopaedia of Islam*, ed. by H.A.R. Gibbs, B. Lewis, Ch. Pellat, Leiden 1960-2002, IV, 865.

el-Luğavî, Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, nşr. M. Ebu'l-Fazl, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 2009.

Mahmud, Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Târîhu'd-Devleti'l-'Usmâniyye*, Mektebetu'l-Edeb, Kâhire 2007.

el-Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh*, nşr. Clément Huart, Bardrand Matbaası, I-VI, Saône-et-Loire 1967.

el-Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *İmtâu'l-Esmâ' bimâ li'r-Rasûl mine'l-Ahvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Numeysî, Dâru'l- Kutubi'l-'Ilmiyye, I-XV, Beyrut 1999.

Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târîh-i Âl-i Osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561) İnceleme-Tenkitli Metin*, haz. Göker İnan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları:118, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2019.

el-Medinî, el-İmâm el-Hâfız Ebû Musa Muhammed b. Ebîbekr b. Ebî 'İsa el-İsfehânî, *el-Mecmûu'l-Muğîs fî Ğarîbeyi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Abdulkерim el-Ğirbavâ, el-Câmia' Ummu'l-Kurâ, I-IV, Mekke 1988.

Meral, Yasin, “Ye’cûc ve Me’cûc Kelimelerinin Etimolojisine Dair”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2018, c.59, (2) 161-169.

el-Mervezî, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî, *Kitâbu’l-Fiten*, thk. Emîn ez-Zuheyri, Mektebetu’t-Tevhîd, I-VI, Kâhire 1995.

el-Mesû’dî, Ebu’l-Hasen Alî b. el-Huseyn b. Alî el-Huzelî, *Murûcu’z-Zeheb ve Meâ’dinu’l-Cevher*, el-Mektebetu’l- ‘Asriyye, I-IV, Beyrut 2005.

el-Meydânî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *Mecma’u’l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru’l-Ma’rife, I-VI, Beyrut tsz.

el-Mubberred, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî b. İbrâhîm b. Temîm el-Ensârî el-Fihri el-Husri el-Kayrevânî, *Zehru’l-Âdâb ve Semeru’l-Elbâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Cîl, I- VI, Beyrut 1953.

_____, *el-Kâmil fi’l-Luğa ve’l-Edeb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Dâru’l-Fikri’l- ‘Arabî, I-IV, Kahire 1997.

Muhammed, Nâsir, “Şi’ru Ebî Ya’kûb el-Hureymî ”, *Mecelletu’t-Dirâsâti’l- ‘Arabiyye*, Kuliyettu Dâri’l-‘Ulûm Câmia’tu’l-Minyâ, Mısır 2011, 1345-1400.

el-Mu’tezz-Billâh, Ebu’l-‘Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Ca’fer el-Mutevekkil-‘Alellâh el- ‘Abbâsî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

el-Muvânî, Abdulazîz, *Hareketu’t-Tecdîd fi’ş-Şi’r’l- ‘Abbâsî*, Matbaa’tu’t-Tekaddum, Kahire 1983.

en-Nerşehî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Zekeriyâ b. el-Hattâb b. Şureyh, *Târihu’l-Buhâra*, Dâru’l-Meâ’rif, Mısır tsz.

en-Nesefî, Ebu’l-Berekât Hâfızu’dîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, I-III, Beyrut 1998.

Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nûmâ Neşrî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat- Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından III. Seri, No: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, I-II, Ankara 1949.

Nicholson, Reynold A., *A Literary History of the Arabs*, Syndics of the Cambridge University Press, London 1969.

en-Nisâbûrî, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, *Sâhîh-u Muslim*, Dâru'l- Hadîs, I-V, Beyrut 1991.

Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, Toker Yayınları, I-XIV, İstanbul 1994.

Odabaşı, Fatma, “Yezîd b. Muhelleb”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 522-523.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Sözü'nün Aşl*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Özaydın, Abdülkerim, “Sûlî, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 492-493.

Özdemir, Mehmet Nadir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2005, (18) 211-230.

Öztürk, Mustafa, “Zulkarneyn Kıssası”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trabzon 2014, c.I, (2) 7-31.

Pamukçu, Ekrem, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Milli Kültür Basımevi, Ankara 1994.

Pazarbaşı, Erdoğan, “Arâisu'l-Kur'ân'da Türkler”, *Bilimname*, 2006, (1) 13-31.

_____, “Mehmed Efendi, Vâni”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 458-459.

Parolin, Gianluca P., “Citizenship in the Arab Word”, Amsterdam University Press, Amsterdam 2009.

Pinto, Olga, “Feth b. Hâkân”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1973, (27), 27-41.

er-Râvendî, Ebû Bekr Necmuddîn Muhammed b. Alî b. Suleymân, *Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Surûr fî Tarîhi'd-Devleti's-Selcûkiyye*, çev. İbrahim Emîn eş-Şevâribî vd., el-Meclîsu'l-Â'la li's-Sekâfe, I-II, Kahire 2005.

er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer b. Huseyn et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsîru'l-Kebîr/ Tefsîru Râzî*, Dâru Fikr, I-XXXII, Beyrut 1981.

er-Remzî, Muhammed Murad, *Telfîku'l-Ahbâr ve Telkîhu'l-Âsâr fî Vakâii 'Kâzan ve Bulğâr ve Mulûki't-Tatâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 2002.

Rifâî, Ahmed Ferîd, *'Asru'l-Me'mûn*, Muessetu'l-Hindâvî, I-III, Kahire 2017.

er-Rukayyât, Ubeydullah b. Kays, *Dîvân*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

Sâbir, Mirza Elekber, *Hophopname*, Atak Matbaası, Ankara 1975.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Dâru's-Sâbûnî, I-III, Kahire 1997.

es-Safedî, Ebu's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. 'İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâud- Turkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, I-XXIX, Beyrut 2000.

Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretu Hutabi'l-'Arab fî 'Asri'l-'Arabiyye ez-Zâhire*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, I-III, Beyrut tsz.

Sakar, Ali Ahmed & el-Cemîlî, Muhammed Kerîm, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel Kuvve, Devle ve'zdhâri'l-Hadâra*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2017.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed, *Emeviler Dönemi*, Ravza Yayınları, I-II, İstanbul 2019.

_____, *ed-Devletu'l-'Usmâniyye 'Avâmilu'n-Nuhûd ve Esbâbu's-Sukût*, Dâru'l-Eymân, İskenderiyye 2003.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, I- VI, İstanbul 1889.

Sarıçam, İbrahim – Öz, Mustafa, "Hâşim (Benî Hâşim)", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 403-405.

Savran, Ahmet, *Abbâsî Edebiyatında Sûlîler ve Ebû Bekr es-Sûlî*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No:184, Edebiyat Kesimi Yayınları No: 124, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Yayınları No:37, Erzurum 1995.

es-Sayrafî, Nûruddîn Alî b. Dâvûd b. İbrâhîm el-Hanefî el-Cevherî, *Nuzhetu'n-Nufûs ve'l-Ebdân fî Tevârihi'z-Zemân*, thk. Hasen Habeşî, Matba'atu Dâri'l-Kutub, I-IV, Kahire 1970.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Sezgin, Fuat, *GAS: Geschichte des Arabischen Schrift Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, I-XVII, İstanbul 2014.

Sıbtu İbni't-Teâ'vîzî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Ubeydillâh b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Dîvân*, thk. David Samuel Margoliouth, Matbaa'tu'l-Muktedif, Mısır 1903.

Sırma, İhsan Süreyya, *Hilâfetten Saltanata Emeviler Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Abbasiler Dönemi*, Beyan yayınları, İstanbul 2008.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, "Vâsıt", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 541-544.

Sözüdoğru, Hatice Arslan, *Arap Edebiyatında Osmanlı ve Türkler Çağdaş Arap Edebiyatında Osmanlı ve Türk İmajına Şiirler Işığında Tarihsel Bir Bakış*, Türkiye Alim Kitapları, 2016.

es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Alî b. 'Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tenâhî, Hicr li't-Tıbaa' ve'n-Neşr, I-X, byy. 1992.

Sultân, Târik Fethî, Medinetu Baykend mine'l-Fethi'l-İslâmî hatta Kıyâmi'l-'Imâreti's-Sâmâniyye, *Mecelletu Ehbâs Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye*, 2008, (1) 175-213.

es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi', *et-Tevşîh Şerhu'l-Câmi's-Sahîh*, thk. Rıdvân Câmî' Rıdvân, I-IX, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1998.

_____, *ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, I-VIII, Beyrut 2011.

_____, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Hamdî ed-Demirdâş, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke 2004.

Şahin, Hamdi, *Emeviler ve Emevî Devleti*, Beka Yayınları, İstanbul 2019.

Şahin, H. Hilal, "Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması", *Academic Journal of History and Idea*, 2018, c.V, (18) 512-532.

eş-Şâman, Mesa'd b. Suveylim, "et-Turk fî Şi'ri'l-'Arab hatta Nihâyeti'l-Karni's-Sâbi' el-Hicrî ", *ed-Dârre*, Dâretu'l-Melik Abdilazîz, Riyad 1991, c. XVII, 93-139.

Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Mecmau'l-Ensâb*, trc. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Şener, Mehmet, "İ'tikâf", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 457-759.

Şeşen, Ramazan, *Türk Memlûklerin Faziletleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

_____, "Eski Arablar'a Göre Türkler", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1969, c. XV, (0) 11-36.

_____, "Fezâilü'l-Etrâk", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 531-532.

_____, "İMÂDÜDDİN el-İSFAHÂNÎ", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 174-176.

eş-Şeybânî, İmâm Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel el-Vâilî el-Mervezî, *el-Musned*, thk: Şuayb el-Arnâudî- Âdil Murşid- Cemâl Abdullatîf, Muessesetu'r-Risâle, I-L, Beyrut, 2001.

Tabâtabâî, Muhammed Huseyn b. Muhammed b. Muhammed Huseyn, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Muessetu'l- 'Aleml, I-XX, Beyrut 1972.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Âmûlî el-Bağdâdî, *Târîhu'l- Rusûl ve'l-Mulûk* (2. Baskı), thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meâ'rif, I-XI, Mısır, 1967.

_____, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-V, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 2002.

Tâhir, Abdulbârî Muhammed, *el-Etrâk ve'l-Hilâfe fî'l-'Asri'l-'Abbâsiyyi'l-Evvel*, Kahire 1989.

Takkûş, Muhammed Suheyl, *Târîhu'd-Devleti'l-Umeviyyi*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010.

Taneri, Aydın, "Hâcib", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 508-511

Tanuğur, Eda, *Telfikü'l-Ahbâr ve Telkîhü'l-Âsâr fî Vakâyı'î Kazân ve Bulgâr ve Mulûki't-Tatar Adlı Eserin Latinizesi*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

Tanyu, Hikmet, *Türklerin Dinî Tarihçesi*, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978.

et-Taseriyye ,Yezîd, *Divân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Matbaa'tu Esâ'd, Bağdat tsz.

Taşagıl, Ahmet, "Sakâlîbe", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 3-4.

et-Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî , *Keşşâfu Istulâhâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Arapçaya trc. Abdullah el-Hâlidî, Lubnân Nâşirûn, I-VI, Beyrut 1996.

et-Temîmî, Cerîr b. 'Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe), *Divân*, Dâru Beyrut li't-Tibâa' ve'n-Neşr, Beyrut 1986.

Terzi, Mustafa Zeki, "Abbâsî Muhafız Ordusunun Kuruluşu ve Elemanları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1986, (1) 115-136.

Tolmacheva, Marina, "İstahrî", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 203-205.

Topuzoğlu, Tefîk Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, İstanbul 1997, XV,309-312.

Tot, Baron De, *Türkler 18.yüz yılda*, Tercüman Yayınları, İstanbul tsz.

Töllner, Helmut, *Die Türkischen Garden am Kalifenhof von Samarrâ*, Verlag für Orientkunde, Walldrof-Hessen 1971.

et-Tuleytîlî, Ebu'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdîrrahmân el-Endelusî el-Kurtubî, *Kitâbu Tabâkâtî'l-Umem*, thk. Luvîs Şeyho, el-Matbaa'tu'l-Kâsûlikiyye, Beyrut 1912.

et-Tûnisî, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Tunûsiyye, I-XXXII, Tunus 1984.

Turan, Lokman, *Atsız b. Uvak*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2022.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ankara 2003.

_____, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Türk Dünya Nizâmının Millî İslamî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

Tülücü, Süleyman, “Asmaî”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 499-500.

Uraler, Aynur, “Ümmehâtü’l-Mü’minîn”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 306-308

Uslueer, Mehmet, “VIII. Asra Kadar Deylem Bölgesi Siyasi Tarihi”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Siirt 2019, c.6, (2) 469-487.

Uyar, Gülgün, “Nakib”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 321-322.

Uylaş, Sait, *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebî Kültür (III. Abbasi Asrı 232/334/847-945)*, Serhat Bilişim, Erzurum 2016.

_____, “Ebû Temmâm’ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşin”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2005, (28) 91-101.

Uzunyaylalı, Muhammet Emin, “Klasik Arap Şiirinde Örnek Bir Şair ve Komutan Ka’ka’ b. ‘Amr et-Temîmî”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2020, c.24, 57-83.

Ünver, A. Süheyl, *Yahya Kemal’in Dünyası*, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, İstanbul 1980.

el-Yâfi, Nua’ym- el-Muncid, Mâhir, *Sûretu’t-Turk fi’ş-Şi’ri’l-‘Arabiyyi’l-Hadîs*, Dâru’l-Hivâr, Haleb 1995.

Yakıt, İsmail, “Batının Türk İmajı”, *Türk Yurdu Dergisi*, İstanbul 2012, Mart 2012, (295), 1-9.

el-Ya’kûbî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih, *Kitâbu’l-Buldân*, Dâru’l-Kutubi’l-‘Ilmiyye, Beyrut 2001.

_____, *Târihu’l-Ya’kûbî*, Dâru Sâdır, I-II, Beyrut 1995.

Yalçın, Şafak – Can, Muhammed Yasin, *el-Câhız Türklerin Faziletleri*, Muarrib Yayınları, İstanbul 2020.

Yaltkaya, Şerafattin, “Türklerle İlgili Arapça Şiirler”, Yayına Hazırlayan: Musa Yıldız, *Nüşa Dergisi*, Ankara 2006, c.VI, (21), 7-29.

Yanık, Nevzat H., *Alî b. Ebî Tâlib Divanı*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.

_____, *Arap Şiirinde Tasvir*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2010.

Yavuz, Lütfulah, “Ebû Tâlib b. Abdilmuttâlib’in Kasîde-i Şi‘biyye’si Üzerine”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c. IX (1) 313-325.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Kıyamet Alametleri”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 522-525.

_____, “Beyzâvî”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 100-103.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 2002.

Yazıcı, Tahsin, “Hemedan”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 183-185.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Huzur Yayın Evi, I-X, İstanbul 2003.

el-Yemenî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-Sanâ‘nî, *İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkîki’l-Hak min ‘İlmi’l-Usûl*, Dâru’l-Kuttâbi’l-‘Arabî, I-VI, Kahire 1999.

Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat, VI. Baskı, İstanbul 2019.

_____, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yayınları, I-XIV, İstanbul 1992.

_____, “Eşnâs et-Türkî”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 472.

_____, “Abbâsîler”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 49-56.

_____, “BÂBEK”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 376-377.

Yılmaz, Muhammet, “Tarsus’a Gelen ilk Türk Hadîs Âlimi Abdullah b. el-Mubârek”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2011, 11 (1) 1-19.

Yılmaz, Nevin, *Abbâsî İhtilâli’nde Türkler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007.

Yılmaz, Nurullah, *III. Abbâsi Asrında Edebî Çevre (334-447/945-1055)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Erzurum 1995.

Yılmaz, Saim, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2006.

Yiğit, İsmail, "Emevîler", *DİA*, İstanbul 1995, XI,104-108.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Matrakçı Nasuh", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII,143-145.

ez- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdirrezzâk el- Bilğrâmî el- Huseynî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa el-Hicâzî, Vizâretu'l-A'lâm, I-XL, Kuveyt 1994.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Abbâs Zeynuddîn (Şihâbuddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî, *et-Tecrîdu's-Sahîh*, trc. Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Sayı 123-7, Semih Ofset Matbaacılık, I-XII, Ankara 1978.

ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân et-Turkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mu'cemu's-Şuyûh el-Kebîr*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle, Mektebetu's-Sadîk, I-II, Tâif 1988.

Zeki, Ahmed Kemâl, *el-Hayatu'l-Edebiyye fi'l-Basra*, tsz., byy.

Zekiye, Çoşkun Ağaoğlu, "İslamın İlk Asırlarında Arap Edebi ve Medeni Muhitinde Türkler", *Kültür Evreni*, 2009, (2) 51-64.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b.'Umer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l- Kuttâb'il-'Arabî, I-IV,Beyrut 1986.

_____, *Tezkiratu'l-Huffâz*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dâiratu'l-Meâ'rifi'l-'Usmâniyye, I-IV, Haydarabâd 1954.

_____, *Siyeru 'Alâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâûdî, Muessetu'r-Risâle, I-XXV, Beyrut 1985.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-Â'lâm*, byy., I-XVII, Kahire tsz.

_____, *Dîvân-u Cârillah ez-Zemahşerî*, şrh: Fâtîma Yusûf el-Haymî, Dâru Sâdır, Beyrut 2008.

Zeydan, Corci, *Târîhu't-Temedduni'l-İslâmî*, Muessetu Hindâvî, I-V, Kahire 2012.

_____, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, trc. Zeki Meğâviz, İkdâm Matbaası, I-V, İstanbul 1910.

ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el- 'A'lâm*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, I-VIII, Beyrut 2002.

ez-Zubyânî, en-Nâbiğa, *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 1977.

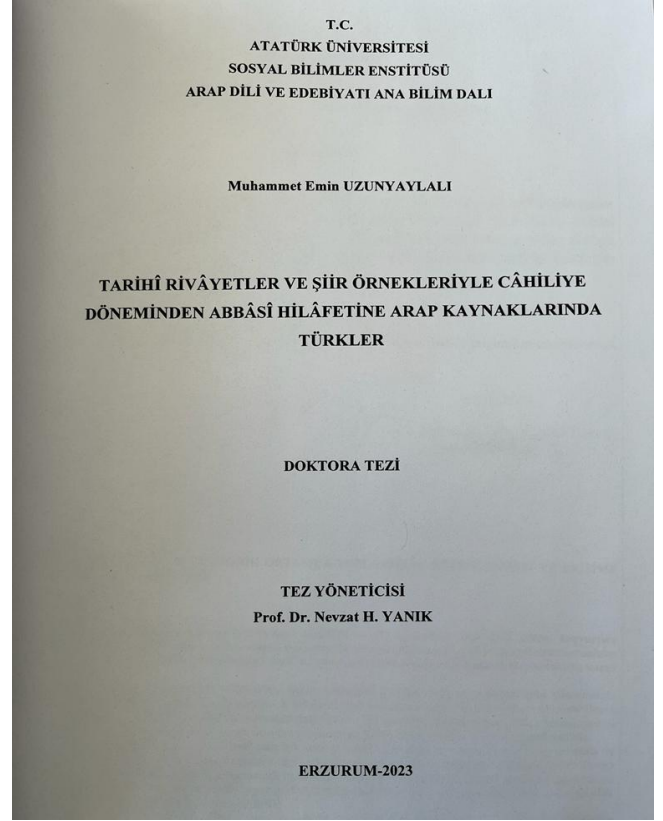
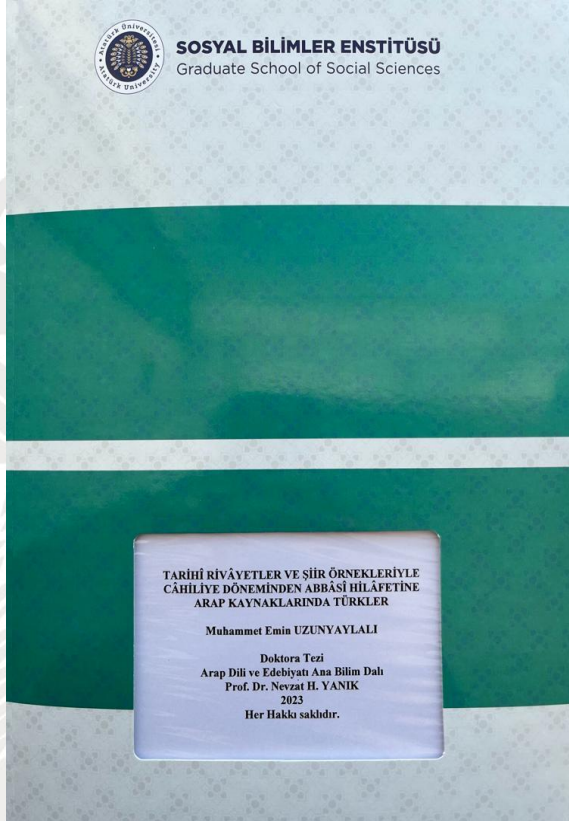
ez-Zubyânî, Şemmâh b. Dırâr, *Dîvânu Şemmâh b. Dırâr*, thk. Salâhaddîn el-Hâdî, Dâru'l-Meâ'rif, Kahire 1968.

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

6. EKLER

Atatürk Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenen (Proje ID: 10113 / Cahiliye'den Abbasi Hilafetine Arap Şiiri'nde Türkler) başlıklı doktora tez projesi kapsamında tamamlanan tez çalışmasına ait görsel:

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Nevzat H. YANIK danışmanlığında, Muhammet Emin UZUNYAYLALI tarafından hazırlanan bu çalışma 17/ 11 / 2023 tarihinde savunulmuş ve Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Osman DÜZGÜN

İmza: .....

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK

İmza: .....

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

İmza: .....

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Nurullah YILMAZ

İmza: .....

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mahmut ÜSTÜN

İmza: .....

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü